

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 5, 2017

Sayfa: 3140-3167

Received/Geliş: Accepted/Kabul:

[16-11-2017] – [27-12-2017]

Ömer Nasûhî Bilmen'in Hayatı ve Büyük İslâm İlmihâli Adlı Eseri Bağlamında Hadis İlmî'ndeki Yeri

Erdoğan KÖYÇÜ

Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Asistant Professor Bartın University Faculty of Islamic Sciences

Orcid ID:0000-0003-4555-4552

ekoycu@bartin.edu.tr

Öz

Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslâm İlmihâli Eseri Bağlamında Hadis İlmindeki Yeri konusu hadis ve kaynak kullanımı açılarından incelenmiştir. Ömer Nasûhî Bilmen, Erzurum'da doğmuş, Erzurumlu âlimlerden ders almış, İstanbul müftülüğü yapmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin 5. Diyanet İşleri Başkanı olmuştur. İman, İtikâd, Ahlâk, Tefsir, Fıkıh, Kelâm, Dinler Tarihi ve Edebiyat üzerine 24 eser ve 3 makale neşretmiştir. Bu eserlerin en meşhuru Büyük İslâm İlmihâli'dir. Toplumun her kesiminden tevccüh gören, gelecek nesillerin de dinî ihtiyaçlarını karşılayabilecek bilgilerle tezyin edilmiş bir eserdir. Ömer Nasûhî Bilmen, Büyük İslâm İlmihâli adlı eserinde genelde Ahmed b. Hanbel'in Musned'i, Kütüb-i Sitte adıyla meşhur olmuş el-Buhârî ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'leri, et-Tirmizî, Ebû Dâvûd, en-Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen'leri yanında diğer hadis imamlarının telif ettiği eserlerden de istifade etmiştir. Büyük İslâm İlmihâli adlı eseri ve tasavvufî görüşleri üzerine akademik çalışmalar yapılmıştır. Biz de bu araştırmamızda onun Büyük İslâm İlmihâli adlı eserinde yer alan hadislerin metin ve kaynak kullanımı bakımından araştırılmasını konu edindik.

Anahtar Kelimeler: Ömer Nâsûhî Bilmen, Büyük İslâm İlmihâli, Hadis İlmi, Hadis Metinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı.

Place of Hadith in the Context of Ömer Nasûhî Bilmen's Life and Great Islam Catechism

ABSTRACT

This article aim to study Place of Hadith in Omar Nasûhî Bilmen's Big Islamic Catechism. Omar Nasuhi Bilmen was born in Erzurum. He thought scholars of Erzurum. In addition to authoring 24 works on İman, İtikad, Ahlak, Tafsir, Fiqh, Kelam, History of Religions and Literature, he published 3 articles. The most notable of these works is the Great Islam Catechism which has attracted interest from all walks of society is a work that is decorated with information that can meet the religious needs of future generations.

Ömer Nasuhi Bilmen has benefited from hadiths which are generally known as Ahmed b. Hanbal's Musnad, al-Kutub al-Sitta al-Bukhari and Muslim's as-Sahih, at-Tirmidhi, Abu Davud, an-Nasai and İbn Mace's as-Sunans as well as the works of other hadith imams particular, academic studies have been carried out on his mystic opinions and Big Islamic Catechism. We researched on Big İslâmîc Catechism's hadith texts and resources.

Keywords: Omar Nasûhî Bilmen, Big İslâmîc Catechism, Hadith Science, Hadith Texts, Presidency of Religion Affairs.

1. Hayatı

Ömer Nasûhî Bilmen, 1300/1883'de Erzurum Salasar köyünde doğdu. Babası Hacı Ahmet Efendi, annesi Muhibe Hanım'dır. Küçük yaşta babasının vefatı üzerine Erzurum Ahmediye Müderrisi, Nakîbu'l-Eşrâf Kaymakamı amcası Abdurrezzâk İlmî Efendi'nin (ö. 1324/1906) himayesinde yetişti. Ondan ve Erzurum Müftüsü Narmanlızâde Müderris Hüseyin Efendi'den (ö. 1354/1935) ders okudu. 1908 yılında İstanbul'a gelen Bilmen, Fatih Dersiâmlarından Tokatlı Şakir Efendi'nin derslerine devam etmiş ve iki yıl sonra icazet almıştır.¹

1326/1910 yılında yapılan imtihanı kazanarak Medresetül-Kudât'a girmiş ve 1329/1913 yılında aliyyü'l-alâ derece ile mezun olmuştur. Bunu müteakiben açılan ruûs imtihanını da kazanarak Fatih Dersiâmı payesini almış², Eylül 1912'de Beyazıt Dersiâmı olarak göreve başlamıştır. Temmuz 1913'te Fetvâhâne-i Âli Müsevvid Mülâzımlığı'na tayin edilmiş, bir yıl sonra başmülâzımlığa terfi edip Ağustos 1915'te Heyet-i Telifiyye'ye üye olmuştur. 18 Mayıs 1916'da Dâru'l-Hilâfe Medresesi Kısım-ı Âli Fıkıh Müderrisliği'ne, Nisan 1917'de Mahkeme-i Temyiz-i Şeriyye Dâiresi terekeye müteallik İ'lâmât Temyiz Mümeyyizliğine nakledildiyse de Mayıs 1920'de tekrar Heyet-i Te'lifiyye üyeliğine getirilmiştir. 1922 yılında Meclis-i Tetkîkât-ı Şer'iyye Üyeliği'ne nakledildiyse de aynı yıl bu dairenin kaldırılması üzerine dersiâmlığa devam etmiştir. 1923'te Sahn Medresesi Kelâm Müderrisi olmuş fakat bu medrese de bir yıl sonra kapatılmış, 14 Şubat 1926'da İstanbul Müftülüğü Müsevvidliği'ne getirilmiştir.³ Medresetu'l-Vâizîn ile Dâruş-Şafakâ'da dersler vermiş, kısa bir zaman içinde isti'dât ve kâbiliyeti ile kendini tanıtmıştır. Daha sonraki yıllarda İstanbul İmam-Hatip Okulu ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nde *Usûl-i Fıkıh* ve *İlm-i Kelâm* dersleri okutmuştur. Cumhuriyet Döneminde Mehmet Fehmi Ülgener'in 20.04.1943 yılında ölümünün ardından yaklaşık 2 ay sonra 16.06.1943 tarihinde göreve atanan İstanbul'un 2. Müftüsüdür. Diyanet İşleri Başkanı Sabri Hayırlıoğlu'nun tekâüde sevki sebebiyle 15.06.1960'dan itibaren vekâleten, 30.06.1960 tarihinden itibaren de Diyanet İşleri Reisliğine asaleten getirilmiş, "06.04.1961 tarihli muciple 6013 sayılı kanunun 40. maddesinin c fıkrası gereğince emekliye sevk edilmiştir."⁴ denilmiş olsa da Hüseyin Elmalı, Ömer Nasûhî Bilmen'in Diyanet İşleri Başkanlığını bırakmasını sebebini kendisine reform teklifi yapanlara: "Bozulmuş bir dinde reform olur.

¹ Rahmi Yaran, "Bilmen", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1992), c. VI, s. 162.

² Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli* adlı eserinin önsözünde: "Fâtih Dersiâmlarından Erzurumlu Bilmen" ünvanını kullanmıştır. Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985, s. 4.

³ Rahmi Yaran, "Bilmen", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1992), c. VI, s. 162.

⁴ <http://www.istanbulmuftulugu.gov.tr/kurumsall/onceki-muftulerimiz/omer-Nasuhî-bilmen.html> Erişim Tarihi: 07.07.2014.

Dinimiz bozulmamış ki reform olsun." sözleriyle tepki gösterdiğini bu sebeple istifa ettiği ifade etmiştir.⁵

İstanbul Müftülüğüne tayin edildiğinden itibaren vefat edinceye kadar gerek ilmî ve ahlâkî otoritesi gerekse samimî dindarlığı ve tevâzu ile dinî konularda Türkiye’de Müslüman halkın başlıca güven kaynağı olmuştur. İnanç, ibadet ve ahlâkta Ehl-i Sünnet Mezhebi’ni şahsında tam bir liyakâtle temsil ettiği için herkesin saygı ve sevgisini kazanmıştı. Şüphesiz bunda yaşadığı sürece aktif politikanın dışında kalmasının da önemli rolü vardır. Aslında Diyanet İşleri Başkanlığından 10 ay gibi kısa bir süre içinde ayrılmasının gerçek sebebi, o günkü yönetimin Türkçe ezan ve benzeri konularda Ömer Nasûhî Bilmen’i kendi politik amaçlarına âlet etmeye kalkışmasıdır. Zira Bilmen de selefleri gibi dinî meseleler söz konusu olunca asla taviz vermeyen bir yapıya sahipti. Nitekim 1960’lı yıllarda Dinde Reform İmajını Türkiye’nin gündeminde tutmak için büyük çaba gösteren çevrelere karşı: “Bozulmayan bir dinde reform mu olur?” diyor ve İslâm’ın ortaya koyduğu İmân, Ahlâk ve Hukûk ilkelerinin orijinalliğini, evrenselliğini kendinden beklenen liyâkat ve cesâretle savunuyordu.⁶ Onun Fikhî görüşlerinin yanında Tasavvufî görüşleri de vardır. Bu konuda bir Yüksek Lisans Tezi hazırlanmıştır.⁷

⁵ 24.03.2014 tarihinde yapılmış olan Murat Ertaş ile Divit Kalem, “Erzurum’un Beyzâdesi Türkiye’nin ve İslâm Âlemi’nin Aydını Ömer Nasûhî Bilmen” programında Murat Ertaş’ın: “İzleyicilerimiz başından itibaren bir tanısınlar: “Ömer Nasûhî Bilmen kimdir bir okul ismi midir? Bir Câmî imâmı mıdır? Yazdığı eserlerle ilmi çeşitlendirmiş midir? Öncelikle Ömer Nasûhî Bilmen’in hayatını özetleyebilir miyiz? Kimdir? sorularına binâen Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Osman Elmalı şu bilgileri vermiştir: “Ömer Nasûhî Bilmen, çok şükür Erzurumlu bir bilgin. Şimdiki adıyla Azîziye Sarıayla köyünde 1884 yılında doğmuş, babasının adı Hacı Ahmet Efendi, annesi Muhibe Hanım, Ömer Nasûhî’nin babası küçük yaşta vefat ediyor. Amcası Abdurrezzâk İlmî Efendi (ö. 1324/1906) Ahmediye Medresesi’nde Nakîbu’l-Eşrâf’tır. Nakîbu’l-Eşrâf, Osmanlı’da bir sistem vardı. Ma’lûm Evlâd-ı Rasûl’ün (Peygamber) soyundan gelenleri Osmanlı Devleti, maaşa bağlamıştı, her ay onlara bir ücret ödüyordu. Bu insanların kimler olduğunu neseplerini onların çocuklarını her ilde kayıt altına alan kişiler vardı çünkü Osmanlı Devleti, Evlâd-ı Rasûle itibar ettiği için başka insanlarda farklı yollardan Seyyid veya Şerîf olarak Peygamber soyundan geldiğini iddia edebiliyordu. Seyyid, Hz. Hüseyin’in soyundan gelenlere; Şerîf, Hz. Hasan’ın soyundan gelenlere deniyor. Bir şekilde bu daireye girmek istiyorlardı. İşte Nakîbu’l-Eşrâflar bu insanların soy kütüklerini tutan onların iâşe, ibâte, maaş işleriyle ilgilenen insanlardı. İşte Ömer Nasûhî’nin amcası bu işi yapan birisi Abdurrezzâk İlmî Efendi ismi. Babası ölünce onun eğitim işlerini amcası üstlenmiştir.” Ayrıca bkz. Rahmi Yaran, “Bilmen”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1992), c. VI, s. 162.

⁶ Rahmi Yaran, “Bilmen”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1992), c. VI, s. 163.

⁷ Tezde Ömer Nasûhî Bilmen’in İnsanın manevî yapısına taalluk eden akıl, kalp, rûh, nefis gibi kavramlar yanında tevbe, sabır, zühd, ihlâs, tevekkül, makâm, zikir gibi hallerle ilgili kavramlara bakışı incelenmiş, Tevhid, Tasavvuf, Ma’rifetullah ve sohbet konuları hakkında

Ömer Nasûhî Bilmen, 12.10.1971 tarihinde vefat etmiş ve Edirnekapı Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁸

2. Eserleri

Ömer Nasûhî Bilmen, ülkemizin en velûd âlimlerinden biridir. Müslümanlardan her birinin ilim sâhibi olmasının gereğini: "Müslümanlar için her hususta bilgi sâhibi olmak vazifedir. Din hususunda bilgi ise (İlmihâl) adını alarak en birinci vazifeyi teşkil eder. Her Müslüman için en büyük vecibedir ki mensup olduğu mukaddes İslâm Dini hakkında kâfi derecede bilgi sâhibi olsun, bu bilgisine göre dinî vazifelerini yapsın, dinî hayatını tanzim etsin."⁹ ifâdeleriyle arz etmiş, kendisi de bu gerekliliği hakkıyla yerine getirmiş, geniş bir ilim sâhibi olması hasebiyle bu gerekliliği sözden ziyade eserleriyle özde icra etmiş, gençlik döneminde yazdığı Türkçe, Farsça şiirlerinde de duygu, düşünce ve ölçü açısından oldukça başarılı olmuştur.¹⁰

2.1. Kitapları

Ömer Nasûhî Bilmen, tek bir konu üzerinde yazmaktan daha ziyade İslâmî İlimlerin *İslâm Hukûku, Tefsîr, Hadis, Kelâm, Akâid, İslâm Dini Temel Esasları* yanında *Târîh ve Edebiyat* gibi alanlarda da eserler telif etmiştir.

1. *Büyük Tefsir Târîhi (Tabakâtu'l-müfessirîn), I-II*¹¹

2. *İki şükûfe-i taaşşuk*¹²

3. *Nesâih-i Kur'âniyye (Kur'ân-ı Kerîm'den dersler ve öğütler)*¹³

görüşleri ele alınmıştır. bkz. Şerife Berberoğlu, "Ömer Nasûhî Bilmen ve Tasavvufî Görüşleri", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011). s. 22-121.

⁸ <http://www.istanbulmuftulugu.gov.tr/index.php/kurumsal/onceki-muftulerimiz/179-omer-nasuhi-bilmen.html> Erişim Tarihi: 07.07.2014.

⁹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 3.

¹⁰ Yaran, "Bilmen", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1992), c. VI, s. 163. Ömer Nasuhi Bilmen, Allahu Tealâ'ya ve sıfatlarına iman bölümünde: "Yazıklar olsun onu (Kur'ân'ı) okuyup içindikilerini düşünmeyene!" hadisinin açıklamasının izahı kabilinde yer verdiği şiirde düşünce ve duygu dünyasına ait yansımaları görmektediriz.

¹¹ Baskı tarihini tespit edemediğimiz eser, İstanbul'da Vilâyet Matbaasında yayınlanmıştır. Ayrıca eser, Bilmen Yayınları, İstanbul'da 1973 ve 1974 yılında, 454 sayfa olarak, İstanbul Ravzâ Yayınları, 2 cilt halinde İstanbul, 2008 yılında Semerkant Yayıncılık tarafından İstanbul'da yılında neşredilmiştir. Ömer Nasûhî Bilmen, eserini şöyle tavsif etmiştir: "Bu eser iki kısımdır. 1. Kısım, *Usûlü Tefsir*'e dairdir. Buna *Tefsir İlmî'nin mukaddimesi* adı da verilmektedir. Bu kısımda, Kur'ân-ı Kerîm'e, Kur'ân'ın tefsirine ve her mü'mini az, çok alakadâr eden sâir ilmî, dinî meselelere dair ma'lûmât verilecektir. 2. kısma gelince bunu da "*Tabakâtu'l-müfessirîn*" teşkil edecektir. Bu kısımda Kur'ân-ı Mubîn'inin yüzlerce tefsirine ve yüzlerce yüksek İslâm âlimlerine ve saireye ait ma'lûmât-ı muhtevî bulunacaktır. Ve minallahî't-tevfîk." *Araştırmacılara Kitaplar ve Makaleler Listesi*, İstanbul: İslâm Neşriyatı, 1980. s. 8.

¹² Baskısı: İstanbul, 1322/1904. Ayrıca bu eser, "İki aşk çiçeği" adıyla (çev. Binnur Albayrak), 2014 yılında Semerkand Yayınları tarafından İstanbul'da yayınlanmıştır.

¹³ Eser, 1947-1950 yılları arasında, 3 cilt halinde neşredilmiştir. Ayrıca 2014 yılında Semerkand Yayınları tarafından İstanbul'da neşredilmiştir. Bilmen Yayınları, eserin takdiminde şu ifadelere yer vermiştir: "Fatih, Beyazıt, Süleymâniye ve Ayasofya camileri kürsülerinde ve kesif bir İslâm

4. *Ashâb-ı Kirâm hakkında müslümanların nezîh i'tikatları*¹⁴5. *İslâm Hukûku İstîlâhât-ı Fıkhiyye kâmûsu (Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu)*¹⁵6. *Büyük İslâm İlmihâli*¹⁶

Cemaati huzurunda verilmiş bulunan bu 30 va'z *Nesâih-i Kur'âniyye* adı ile ilk intişârında büyük bir rağbet bulmuştur. Fakat bilâhère nüshaları tükenmiş ve bazı nüshaları mevcut olsa da kitapçılardan yüksek bir fiyatla elde edilebilmekte bu cihetle de bu kıymetli eserden istifadeleri gayri kâbil hâle gelmiştir. Binaaleyh Diyânet, Ahlâk, İctimaiyât ve İktisâdiyât'a ait bir hayli müteâlâları hâvî olan bu pek faydeli eseri muharririnin müsaadeleriyle "*Kur'ân-ı Kerîm'den dersler ve öğütler*" adı ile tekrar neşretmeye lüzum görülmüştür. Bu hayırlı işi deruhte ettiğimizden manevî mükâfatını Feyyâz-ı Kerîm olan Allah Teâlâ Hazretlerinden niyaz ederiz. Yardım da ancak ondandır. Bilmen Yayinevi." b kz. Ömer Nasûhî Bilmen, *Nesâih-i Kur'âniyye (Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler)*, İstanbul: Bilmen Yayinevi, ts. s. 4. *Kur'an nasihatleri* adıyla Reyhan Sarıkaya tarafından sadeleştirilmiş, 2007 yılında Timaş Yayınları tarafından İstanbul'da yayınlanmıştır.

¹⁴ Eser, 1948 yılında ve Hisar Yayınları tarafından da 2013 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

¹⁵ "Mezhepler arası mukâyeseli bir *İslâm Hukûku* kitabı olup Latin harflerinin kabulünden sonra Türkiye'de *İslâm Hukûku* sahasında kaleme alınmış ilk ve en muhtevalı eserdir. İlk olarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından (I-VI), daha sonra 8 cilt halinde baskısı yapılmıştır." b kz. Yaran, "Bilmen", *DİA*, VI, 163. Ayrıca 1949, 1952, 1967, 1976, 1985 yıllarında İstanbul'da Bilmen Yayınları tarafından neşredilmiştir. 2016 yılında, Ravza Yayınları tarafından 8 cilt olarak İstanbul'da tekrar basılmıştır. Ömer Nasûhî Bilmen, eserini şöyle takdim etmiştir: "*Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye*" ünvanı ile yazmış olduğum eser-i âcizi 1949 tarihinde İstanbul Hukuk Fakültesi tarafından 6 cilt olmak üzere neşr edilmişti. Bilâhère 1955 tarihinde 1. cildi yine Fakülte tarafından tekrar tab ettirilmişti. Birçok zevât ise bu *İslâm Hukûku*'na ait mufassalca eserin tekrar tamamen tab edilmesini arzu etmekte bulduklarından oğlum Selim Bilmen'in gayretleriyle tekrardan 8 cilt olmak üzere yeniden tab'ına mübâşeret olunmuştur. Milletimizin ilmî varlığına âcizâne bir hizmette bulunmak nimetine mazhar olmak ümidiyle bu eserimizin tekrar tab edilmesi iltizâm etmiştir. Hak Teâlâ Hazretlerinden muvaffakiyetler niyâz eylerim. Emekli Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasûhî Bilmen." b kz. Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye kâmûsu*, İstanbul: Bilmen Yayinevi, 1985. c. I, s. 5. Ayrıca b kz. *Araştırmacılara Kitaplar ve Makaleler Listesi*, s. 8; Bu eser üzerine bazı akademik çalışmalar da yapılmıştır: Mustafa Yüceer, "*Ömer Nasûhî Bilmen'in Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye kâmûsu adlı eserinde geçen hadislerin tahrir ve değerlendirilmesi*", (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015); Canan Candan, "*Ömer Nasûhî Bilmen'in İlmî Kişiliği ve Hukûk-ı İslâmiyye kâmûsu adlı eserinin hukukî tahlili*", (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

¹⁶ 1949 günümüzde pek çok yayinevi tarafından basılmıştır. Bu eserin yazılma sebebi müellifi tarafından şöyle izah edilmiştir: "Muhtelif mesleklere ayrılmış olan dindaşlarımızın dinî ihtiyaçlarını kâfi derecede karşılayabilecek bir ilmihâl kitabı yazılmasına birçok zatlar tarafından lüzum gösterilmekte ve bu hususta âcizlerine müracaat edilmekte idi. Binaaleyh mukaddes dinimizin İ'tikâd, Nezâfet, İbâdet, Kerâhat, İstihân ve Ahlâk'a dair başlıca hükümlerine ve bir kısım büyük peygamberlerin mübarek sîretleri ile İslâm Dînî'nin Tarihçesi'ne ait ve 10 kitaptan müteşekkil olmak üzere oldukça büyük bir ilmihâl kitabı yazmayı bir vazife bildim. Allah Teâlâ Hazretlerinden yardımlar dileyerek bu vazifeyi ifaya başladım, en muteber en kıymetli din kitaplarımıza müracaat ettim. İbadetler kısmını daha uzunca yazmaya çalıştım; O, Kerîm, Feyyâz'ın lütuf ve inâyeti ile vücuda gelen bu esere *Büyük İslâm İlmihâli* adını verdim." b kz. Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 4. Ayrıca eserin sadeleştirme

- 7.Yüksek İslâm Ahlâkı¹⁷
- 8.Kurbân mâhiyyeti vücûbu hikmet-i teşrîyyesi¹⁸
- 9.Sûre-i Fethin tefsîri (Fetih Sûresinin tefsiri)¹⁹
- 10.Tefsîr Târîhi²⁰
- 11.Beşyüz hadis-i şerif (Hikmet goncaları)²¹
- 12.Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsiri ve Türkçe meâlî âlisi²²

çalışması da yapılmıştır. Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, (sad: Ali Fikri Yavuz), Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1964; Eserin diğer baskıları: Hisar Yayınları, İstanbul, 2013; Merve Basın Yayın, İstanbul, 2014. Birleşik Yayıncılık, İstanbul, ts. *Büyük İslâm İlmihâli*, Osmanlıca olarak Abdulğani b. Tâlib el-Meydânî'nin tashihiyle 2017 yılında Muallim Neşriyat tarafından İstanbul'da basılmıştır. *Akâid* hakkında özet bilgilerle başlayan kitapta ibadetle ilgili konulara geniş yer verilmiş ve *Fıkıh* kitaplarında "Kerâhiyet ve İstihsân" başlığı altında ele alınan yeme, içme, giyim ve alışverişle ilgili dinî hükümler açıklanmıştır. Eserin son kısmı *İslâm Ahlâkı ve Sîyer*'e ayrılmıştır. Önce İstanbul'da 1947-1948 yıllarında fasiküller halinde neşredilen kitap daha sonra tek cilt olarak birçok defa basılmıştır. Dilinin ağır olmasına rağmen şimdiye kadar 2,5 milyonun üstünde basılarak erişilmesi güç bir rekor kırmış bulunan eser, Türkiye'de uzun zamanlar ihmâl edilen halkın dinî bilgilerle ilgili ihtiyacının giderilmesinde önemli bir boşluğu doldurmuştur." bkz. Rahmi Yaran, "Bilmen", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1992), c. VI, s. 162-163; *Araştırmacılara Kitaplar ve Makaleler Listesi*, s. 8. *Büyük İslâm İlmihâli* üzerine bazı akademik çalışmalar yapılmıştır: Remzi Kurtdere, "Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslâm İlmihâli adlı eseri ve muhteva açısından analizi ve Kur'ân ile karşılaştırılması", (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004). Ahmet Yazıcı, "Klasik-modern yorum açısından Bilmen ve Ateş Tefsirlerinin mukâyesesi", (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011). Fatma Gül Altun, *Kutbuddin İznîkî'nin mukaddimesi ve Ömer Nasûhî Bilmen'in büyük İslâm İlmihâli'nin mukâyesesi*", (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013). Muharrem Sıddık Günaydın, "Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslâm İlmihâli adlı eserinde hikmet-i teşrî" (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

¹⁷ (der. A. Faruk Çelebi), İstanbul: Timaş Yayınları, 2007. Osman Elmalılı, "Ömer Nasûhî Bilmen'de *dîmî Ahlâk*" adlı bir eser telif etmiştir. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2013; Ayrıca Hüseyin Karaman, "Ahmet Hamdi Akseki ve Ömer Nasûhî Bilmen'e göre Ahlâkın temellendirilmesi problemi" adlı makalede şu değerlendirmeleri yapmıştır: "Ahmet Hamdi Akseki ve Ömer Nasûhî Bilmen, insanın hiçbir zaman kendisinden soyutlanamayacağı bir realite olan Ahlâk'ın hangi kaynağa dayandığı veya dayanması gerektiği konusunu ele alırken Düşünce Tarihi'nde yapılmış olan etik temellendirme şekillerinden hareket etmişlerdir. Onların bu konudaki görüşleri büyük oranda birbirinin aynıdır. Ancak görüşlerini ortaya koyuş şekilleriyle, konulara verdikleri önceliklerde yer yer bazı farklılıklar görülmektedir. Her iki düşünür de Ahlâk'ın ne ile temellendirilmesi gerektiğini Ahlâk'ın dayandırılmaması gereken veya dayandırılmayacağı ilkelerden hareketle ortaya koymuşlardır. Bu anlamda Ahlâk'ın kaynağı olarak ileri sürülen haz, fayda, duygu ve ödev gibi esaslardan bazılarının, değişken ve müphem olmaları, insanları kötü eylemlere yöneltmeleri; bazılarının insanlar arasındaki birleşmeyi sağlamak yerine ayrışmayı artırmaları hatta çeşitli savaşların ortaya çıkmasına neden olmaları ve bazılarının da mevcut dünyadaki gerçekliğe uygun düşmemeleri dolayısıyla Ahlâk'a kaynak olamayacaklarını belirtmektedirler. Dolayısıyla da Ahlâk bu ilkelerden hiçbirleriyle temellendirilemez." bkz. Hüseyin Karaman, "Ahmet Hamdi Akseki ve Ömer Nasûhî Bilmen'e Göre Ahlâkın Temellendirilmesi Problemi", Ekev Akademi Dergisi, 1, (Yaz-2006). 10, 98.

¹⁸ Baskısı: Ankara: 1953.

¹⁹ Baskısı: İstanbul: 1953.

²⁰ Baskısı: İstanbul: 1955.

²¹ Baskıları: İstanbul: 1959. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.

13. *Muvazzah İlmî Kelâm*²³
 14. *Sualli cevaplı dinî bilgiler*²⁴
 15. *Mülâhhas İlm-i Tevhid*²⁵
 16. *İ'tilâyı İslâm ile İstanbul Tarihçesi*²⁶
 17. *Akâid-i İslâmiyye*²⁷
 18. *Nuzhetu'l-Ervâh (Farsça Divançe ve Türkçe şiirler)*²⁸
 19. *İslâm'ın Diğer Dinlere Üstünlüğü*²⁹
 20. *İstanbul ve Fâtih*³⁰

²² Baskısı: İstanbul, 1956. "Ömer Nasûhî Bilmen, hayatının sonuna kadar ilmî çalışmalarını sürdürdü, *Tefsir*'ini emekli olduktan sonra yazdı." bkz. Rahmi Yaran, "Bilmen", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1992), c. VI, s. 162. Tefsir üzerine bazı akademik çalışmalar da yapılmıştır. Günay Bektaş, *Ömer Nasûhî Bilmen ve Tefsiri*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001). Cemal Arbaç, *Ömer Nasûhî Bilmen Tefsirinde Yahûdî ve Hıristiyanlara Bakış*, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

²³ Eser, 1955, 1959 yıllarında, Bilmen Basımevi tarafından 1972 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. İsmail Parçacı tarafından sadeleştirilmiş, Fatih Enes Kitabevi tarafından 2000 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Ömer Nasûhî Bilmen'in bazı İ'tikâdî ve Kelâmî konularla ilgili düşünceleri üzerine bazı akademik çalışmalar yapılmıştır: Osman Taylan, *Ömer Nasûhî Bilmen ve Kelâmî görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005); Bünyamin Gölcü, *Ömer Nasûhî Bilmen'in nübüvvet anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012); Cengiz Özdemir, *Ömer Nasûhî Bilmen'e göre i'tikâdî İslâm Mezhepleri ve dinî akımlar*, (Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

²⁴ Eser, 1959 ve 1971 yılında Bilmen Basımevi, 2014 yılında da Ravza Yayınları tarafından İstanbul'da neşredilmiştir.

²⁵ Eser, 1962 ve 1973 yıllarında İstanbul'da basılmış ayrıca Mehmet Talu'nun sadeleştirmesi ile Tereke Yayınları tarafından 2005 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

²⁶ Eser, İstanbul'da Gelenek Yayınları tarafından *İstanbul'un tarihçesi ve Sûre-i Fetih tefsiri* adıyla neşredilmiştir. Eserin arka kapağında şu özet bilgilere yer verilmiştir: *"İstanbul'un Tarihçesi ile Sure-i Fetih Tefsiri* isimlerini taşıyan iki kitaptan oluşan elinizdeki eserde; İstanbul'un tarihi, tarih boyunca gerçekleştirilen İstanbul kuşatmaları, Fatih'in hayatı ve İstanbul'un fethi, şehrin önemli simâ ve yapıları konuları ele alınmakta ayrıca Fetih Sûresi, Tefsir İlmî geleneği çerçevesinde tefsir edilirken, Tasavvufî yönleri ile sûrenin geleceğe yönelik işaretleri ortaya konulmaktadır. İstanbul Fethi'nin 550. yılı münasebetiyle yeniden yayımladığımız bu eser, İstanbul kitaplığında unutulmuş bir halkayı gün yüzüne çıkarıyor."

²⁷ 1962 ve 1973 yıllarında İstanbul'da basılmış, eser, Salih Sabri Yavuz tarafından sadeleştirilmiş ve Semerkand yayınları tarafından, 2008 ve 2014 yıllarında İstanbul'da neşredilmiştir.

²⁸ *Beyânulhak, Sırât-ı müstakim ve Sebilurreşâd* mecmualarında gençlik yıllarında Farsça olarak yazıp Türkçe'ye çevirdiği bu eser, Divan tarzında şiirler ihtivâ etmektedir. İstanbul'da 1968 yılında yayınlanmasının yanında Semerkand Yayınları tarafından İstanbul'da 2014 yılında neşredilmiştir. bkz. Rahmi Yaran, "Bilmen", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1992), c. VI, s. 162.

²⁹ Eser, Hidayet Işık tarafından *İslâm ve dünya dinleri* adıyla sadeleştirilmiş Semerkand Yayınları tarafından 2010 ve 2014 yıllarında İstanbul'da neşredilmiştir.

Ömer Nasûhî Bilmen'in Hayatı ve Büyük İslâm İlmihâli Adlı Eseri Bağlamında Hadis İlmî'ndeki Yeri

21. *Dinî bilgiler*³¹

22. *Güzel dinim biricik Peygamberim*³²

23. *Dinî ve Felsefî Ahlâk lügatçesi*³³

24. *Hadis günlüğü*³⁴

Bu eserlerin branşlara göre dağılımı ise şöyledir:

Sıra No	Eser Türü	Sayısı
1	Îmân, İslâm, Akâid	6
2	Tefsîr ilimleri	5
3	İslâm Hukûku (Fıkıh) ilimleri	3
4	Edebiyat	3
5	Hadis ilimleri	2
6	Ahlâk	2
7	Kelâm ilimleri	1
8	Tarih (Dinler Tarihi)	2
TOPLAM		24

2.2. Makaleleri

Ömer Nasûhî Bilmen'in neşredilmiş 3 makalesi tespit edilmiştir.

1. *İslâm Hukûku'nda mane'î zararların tazmini*³⁵

2. *Amerikalıların suallerine cevap*³⁶

3. *Rûh hakkında bir mubâhese*³⁷

3. Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslâm İlmihâli Adlı Eseri Bağlamında Hadis İlmî'ndeki Yeri

Ömer Nasûhî Bilmen'in *Büyük İslâm İlmihâli* adlı eserini Hadis İlmî açısından incelemeye başlamadan önce eserini takdim ederken niçin böyle esere

³⁰ Baskısı: (nşr.: Ahmed Özdemir) İstanbul, Semerkand Yayınları, 2014.

³¹ Baskısı: Ankara, 1959.

³² Baskısı: İstanbul: Mavi Lale Yayınları, 2015.

³³ Baskısı: İstanbul: Bilmen Basımevi, 1967.

³⁴ Nazlı Hilal Kızılkaya tarafından hazırlanan eser, Mavi Lale Yayınları tarafından 2009 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

³⁵ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 6, (2011): 798-812.

³⁶ *Sebîlu'r-Reşâd Mecmuası*, Gün Basımevi, İstanbul, 10, (1956): 228, 34.

³⁷ *Sebîlu'r-Reşâd Mecmuası*, Gün Basımevi, İstanbul, 10, (1956): 234, 130.

ihtiyaç duyulduğunu bizzat kendisinin nasıl beyan ettiğine yer vermek istiyoruz: “Müslümanlar için her hususta bilgi sahibi olmak bir vazifedir. Din hususunda bilgi ise (İlmihâl) adını alarak en birinci vazifeyi teşkil eder. Her Müslüman için en büyük bir vecibedir ki mensup olduğu mukaddes İslâm Dini hakkında kâfi derecede bilgi sahibi olsun bu bilgisine göre dinî vazifesini yapsın, dinî hayatını tanzim etsin. Zaten bütün insanlığın bir manevî ruhu mesâbesinde olan dinden, din bilgisinden hiçbir kimse müstağni olmaz. En eski zamanlardan beri gerek ibtidâi gerekse medenî müterakkî milletlerden hiç biri yoktur ki dine bağlı olmasın. İnsanların hakikî rahatları, saadetleri ilâhî bir din sayesinde tecelli eder. Düşünceli şahsiyetlerin rûhları, vicdânları ancak böyle bir din sayesinde huzursuzluktan kurtulur, sükûnet bulur. Beşeriyetin yaratılışındaki yüksek gaye ancak böyle bir dine sarılmakla husûle gelir. O halde uyanık bir rûha, temiz bir vicdana mâlik olan hangi insandır ki kendisini böyle hakikî bir dine ihtiyaçtan azâde görebilsin? Kendi şahsiyet, istikbâl ve saadetini korumak isteyen hangi bir insandır ki böyle ulvî bir dinin İ'tikâd, Nezâfet, İbâdet, Helâl, Harâm ve Ahlâk'a dair olan kutsal hükümleri hakkında muhtaç olduğu bilgileri elde etmek istemesin? O mübarek dinin zuhûruna, i'tilâsına, her tarafa yayılmasına velhâsıl feyizli tarihine ait bir şeyle öğrenip bellemek arzusunda olmasın? Hiç şüphe yok ki kendi varlıklarını kaybetmeyen uyanık fertler, cemiyetler öteden beri bu ihtiyacı, bu arzuyu kendi ruhlarında duymuş, dinî eserleri aramaya, bunları bulup okumaya lüzum görmüşlerdir. İnsanların bu fitrî temâyüllerinden, bu rûhî ihtiyaçlarından dolayıdır ki her asırda din âlimleri tarafından binlerce dinî eser yazılmıştır. Ancak her zamanın, her muhitin haline, kabiliyetine göre bu gibi eserlerde birer yenilik göstermek, mahiyetleri daima mahfuz bulunacak olan dinî meseleleri mümkün olduğu kadar herkesin anlayabileceği bir tarzda yazmak, bunların bir kısım hikmetlerini faydalarını sade bir usul ile göstermeğe çalışmak ta pek lazımdır.”³⁸

Ömer Nasûhî Bilmen'in en meşhûr eseri olan *Büyük İslâm İlmihâli adlı eseri bağlamında Hadis İlmî'ndeki yeri* adlı araştırmamızı hadis kullanımı ve hadis yorumları, kuulandığı hadislerin dereceleri, görüşlerinin izahında hadisleri istişhâd için kullanması, hadis ıstılahları kullanımı ve kaynakları başlıkları altında 5 bölümde değerlendireceğiz.

3.1.Hadis Kullanımı ve Hadis Yorumları

Ömer Nasûhî Bilmen'in *Hadis İlmî'ndeki Yeri'nin* tespiti hususunda yazdığı eserlerin Hadis İlimleriyle ilgili olup olmadığına bakılmaksızın öncelikle *Büyük İslâm İlmihâli'*nde onun hadis bilgisini, hadisleri kullandığı bölümleri

³⁸ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 3.

yanında hadis kaynaklarını nasıl kullandığını incelemek gerekir. *Büyük İslâm İlmihâli* adlı eseri üzerine 2 lisans³⁹, 1 yüksek lisans⁴⁰ tez çalışması yapılmıştır. Yapılan Lisans Tezleri ile Yüksek Lisans tezi konu başlığı bakımından aynı gibi görünmüş olsa da Yüksek Lisans tezinde eserle ilgili yapılan değerlendirmeler daha kapsamlı olmasının yanında ve istatistikî bilgiler de ihtiva etmektedir.

Ömer Nasûhî Bilmen'in eserinde yer verdiği i'tikad, ibadetler, helal, haram, mübah, mekruh ve Ahlâk'a dair konularda delil getirmek için hadis metinlerinden istifade etmiştir.

Ömer Nasûhî Bilmen'in *Büyük İslâm İlmihâli* adlı eserinde hadis kullanımında hadisleri naklederken hangi kaynaklardan naklettiğini, hadisin naklinde ravilerin isimlerine yer verip vermediği, hadis kaynaklardan nakillerde hangi tür kaynaklardan nakil yaptığını tespit edebilmek amacıyla eserinde hadis metinleri ve kaynak kullanımında metodlarını tespit amacıyla bazı misaller vereceğiz.

1. Müellif, eserine Allah Teâla'ya ve sıfatlarına iman bölümünde⁴¹ ilk hadis olarak: "İslâm beş temel üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in onun Rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Beyti hacetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır."⁴² hadisinin sadece metnine yer vermiş, senedi hazfetmiş, kaynağına da işaret etmemiştir. Hadisin yorumunu ise: "İşte bu beş şey İslâm'ın şartıdır. Bu şartlara riâyet eden insan, İslâm şerefine ermiş, "Müslüman" unvanını kazanmış olur." diyerek yapmıştır.⁴³

³⁹Nazife Avcı, "Ömer Nasûhî Bilmen'in *Büyük İslâm İlmihâli*'ndeki Hadislerin tespit ve tahriri", (Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1998); Nihat Koçak, "Ömer Nasûhî Bilmen'in *Büyük İslâm ilmihâli*'ndeki hadislerin tahriri", (Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1989).

⁴⁰ Mehmet Emin Aslan, "Ömer Nasûhî Bilmen'in *Büyük İslâm İlmihâli* adlı eserinde geçen hadislerin tahriri ve değerlendirilmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

⁴¹"*Büyük İslâm İlmihâli* bölümlerden, bölümler ise maddelerden oluşmuştur. İ'tikâd bölümünde 76, Tahâret bölümünde 229, Namaz bölümünde 630, Oruç bölümünde 282, Zekât bölümünde 128, Hac bölümünde 121, Kurban bölümünde 88, Kerâhiyet ve İstihsân bölümünde 184, Ahlâk bölümünde 96 ve son bölüm olan Siyer bölümünde 196 madde yer almaktadır. 10 bölümden oluşan bu değerli eser, toplam 2030 maddeden müteşekkildir." bkz. Mehmet Emin Aslan, "Ömer Nasûhî Bilmen'in *Büyük İslâm İlmihâli* adlı eserinde geçen Hadislerin tahriri ve değerlendirilmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s. 10-11.

⁴² Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992. İmân, 2. Tefsir, 2, (30), Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992. İmân, 5; Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992. İmân, 3. el-Aclûnî İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ' ve muzîlu'l-ilbâs ammâ's-tehere mine'l-ehâdis ale's-sunneti'n-nâs*, (I-II), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1998. c. I, s. 291. (hn: 928)

⁴³ bkz. Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 9. Hadis, Ubeydullah b. Mûsâ> Hanzala b. Ebî Sufyân> İkrime b. Hâlid> (Ebu Abdurrahmân Abdullah) İbn Ömer b. el-Hattâb senediyle rivayet edilmiştir ve Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, bu hadisi Peygamberimizden (s.a.s.) işittiğini **سَمِعْتُ** edâ sigasını kullanarak rivayet etmiştir. bkz. *Buhârî*, İmân, 1-2, *Tirmizî*, İmân, 3.

2. “Tefekkür gibi ibadet yoktur.” (Cenâb-ı Hakkın Nizâm-ı Celîle’sini ve ahvâli âhireti tefekkür gibi bir ibadet olamaz)⁴⁴ rivayetine yer vermiştir. Bu hadiste de sadece hadisin metnine yer vermiş, senedini hafzetmiş ve kaynağına da işaret etmemiştir.⁴⁵ Müellif, hadisin yorumunda ise: “Filhakika müslümanlıkta aklın, düşüncenin büyük bir mevki vardır. İslâm Dini tamamen akla, hikmete muvâfıktır, hiçbir muhâkemededen, tenkitten pervâsi yoktur. İslâmiyet, mütefekkir insanların dinidir. İşte bu mütefekkir insanlar, gökleri, yerleri, geceleri, gündüzleri düşünürler, fezada parlayan ve her biri Güneş’ten binlerce kere daha büyük olan birçok nuranî yıldızların ihtişamını tefekkür ederler, yeryüzündeki yüzbinlerce canlı, cansız bedâiları göz önüne alırlar. Latîf gündüzlerin, ruhânî gecelerin ne kadar muttarit, muntazam bir fıtrat kanununa tabii olarak birbirini takip edip durduğunu mülâhazada bulunurlar, bütün bu düşünceler, tefekkürler neticesinde bunlara bu varlığı, bu intizamı vermiş olan Allah Teâlâyı bir vecd ve şevk ile tasdike mecbur olurlar hatta böyle büyük varlıkları değil, bir zerreden bile küçük olduğu halde büyük bir duygu ile hayatını müdafaa endişesi ile hareket eden mikrobu yine bir zerreden küçük olduğu halde sinesi bir kuvvet hazinesi bulunan atomcağızı düşünmek bile akli başında olan bu kâinâtın âlim, hâkim olan Hâlikını tasdike kâfidir.” Canlı, cansız, Güneş, gezegenler, gece, gündüz, mikrop, atom ve benzeri nesnelere ve bunların işleyişindeki âhenge dikkat çekerek Allah Teâlâ’nın varlığına ve birliğine dair akli delillerle “O’nun varlığına ve birliğine ve sıfatlarına iman” çok yönlü değerlendirmelerle izah etmiştir.⁴⁶

⁴⁴ Erbîlî Muhammed Esad Efendi, *Kenzu’l-irfân fi ehâdisi Nebiyyi’r-Rahmân*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1327/1909. s. 48 (çev: Murat Albayrak), İstanbul: Yasin Kitabevi, 2015. s. 41)

⁴⁵ Ömer Nasûhî Bilmen’in *Büyük İslâm İlmihâli*’nde eserinde hiçbir hadis kaynağının belirtilmemiş olduğu şöyle izah edilmiştir: “*Büyük İslâm İlmihâli*’nde yer alan hadislerin senedi belirtilmemiş; sadece 3 hadisin sahâbi ravisi açıklanmıştır. Bu durum muhtemelen *Büyük İslâm İlmihâli*’nin genel olarak fikhî bir eser olmasından ve halka yönelik yazılmasından kaynaklanmaktadır. Ömer Nasûhî Bilmen’in hadisleri naklederken fikhî bir eser olmasından dolayı kitabında râvî ismi belirtmeye ihtiyaç duymamış olabileceği kanaatine vardık.” bkz. Mehmet Emin Aslan, “*Ömer Nasûhî Bilmen’in Büyük İslâm İlmihâli adlı eserinde geçen hadislerin tahriri ve değerlendirilmesi*”, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011). s. 117.

⁴⁶ bkz. Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 10-11. Ayrıca Ömer Nasûhî Bilmen’in *Nesâih-i Kur’âniyye (Kur’ân-ı Kerîm’den Dersler ve Öğütler)* eserini de incelediğimizde hadislerin kaynaklarını vermeden bir kudsî hadiste: “Oruç, benim içindir. Onun mükâfatını bizzat verecek de benim.” buyrulmuştur.” şeklinde ifadelerle yetinmiştir. bkz. Bilmen, Ömer Nasûhî, *Nesâih-i Kur’âniyye (Kur’ân-ı Kerîm’den Dersler ve Öğütler)*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts. s. 17. Diğer kudsî hadis örnekleri için bkz. Bilmen, *Nesâih-i Kur’âniyye* s. 33, 52, 227 Bazen de Kudsî bir hadis ibâresini kullanmadan Allah Teâlâ Hazretleri: “Biz senden rızık istemeyiz, biz seni rızıklandırırız.” buyurur şeklinde Kudsî bir hadisi zikreder. bkz. Bilmen, *Nesâih-i Kur’âniyye*, s. 159. Genelde: “Bir Hadis-i Şerifte: “Sahûr taamu yiyiniz, sahurda bereket vardır.” şeklinde hadisin meâlini vermiş ancak kaynağına işaret etmemiştir. bkz. Bilmen, *Nesâih-i Kur’âniyye*, s. 20-21. Bir başka örneği de zikredebiliriz. “Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) Efendimiz bir gün Ashâb-ı Kirâm’dan: “Bana

3.Ömer Nasûhî Bilmen, Allahu Teâlâ ve sıfatlarına iman bölümünde Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) Efendimiz: "Yazıklar olsun onu (Kur'ân'ı) okuyup içindekilerini düşünmeyene!" hadisiyle ilgili olarak: "Yazık o kimseye ki âyetleri okur da bunlarda tefekküre dalmaz." şeklinde açıklama yapmış ancak hangi kaynaktan naklettiğine dair bir bilgi vermemiştir.⁴⁷

4.Ömer Nasûhî Bilmen temizlik bölümünde: "Nezâfet (temizlik) imandandır."⁴⁸, "Namazın anahtarı temizliktir."⁴⁹ "Temizliğe devam et ki rızkına genişlik verilsin."⁵⁰ "Bevden sakınınız çünkü kabir azabının çoğu ondan olacaktır."⁵¹ "Allah'ın adıyla. Allah'ım pislikten ve pisliklerden sana sığmırım."⁵² hadislerini zikrederken: "bir hadis-i şerifte kaydıyla" bazı hadisler zikretmiş asıl kaynaklarını belirtmemiştir.⁵³

5.Abdestin mâhiyeti bölümünde: "Abdest üzerine abdest, nur üzerinde nurdur."⁵⁴ buyurulmuştur" şeklinde nakilde bulunmuş ancak kaynağını zikretmemiştir.⁵⁵

6.Bir Hadis-i Nebevî'de şu mealdedir şeklinde bir girişle: "Her kim emr olunduğu gibi abdest alır ve emir olunduğu veçhile namaz kılarsa, geçmiş günahı yarlıganır, afo olunur."⁵⁶ hadisini kullanmış kaynak zikretmemiştir.

haber veriniz sizden birinin kapısı önünde bir ırmak olsa da günde 5 defa ırmakta yıkansa hiç kirden bir şey kalır mı? diye sormuş onlar da: "Hayır kirden bir şey kalmaz." demekle Nebi-i Zîşân Efendimiz: "İşte 5 vakit namazın hâl ve şânı bunun gibidir ki Allah Teâlâ bu namazlar ile hataları mahveder." buyurmuştur." şeklinde hadisi zikretmiş ancak ne hadisin senedine ne de kaynağına yer vermiştir. Diğer örnekler için bkz. Bilmen, *Nesâih-i Kur'âniyye* s. 32, 35, 36-37, 41, 44, 51, 55, 69, 71, 72, 103, 105, 118, 130, 134, 144, 156, 157, 165, 173, 180, 187, 196, 202, 208, 209, 211, 216, 223, 228, 234, 236, 238, 244. Bazen de herhangi bir açıklama yapmaksızın hadisin metnini ve manasını verir: "Kabir ya Cennet bahçelerinden bir bahçe yahut Cehennem çukurlarından bir çukurdur." *Tirmizî*, Kıyâme, 26. bkz. Bilmen, Ömer Nasûhî, *Nesâih-i Kur'âniyye*, s. 174. Bu gibi diğer örnekler için bkz. Bilmen, *Nesâih-i Kur'âniyye*, s. 175, 218, 252-253, 254. Eserin bir yerinde hadisin sonunda Hâkim'in (en-Nisâbü'rî) (ö. 405/1014) ismini kaydetmiştir: "Kur'an okuyunuz. Çünkü O, Kıyâmet Günü şefaati olarak gelecektir." *Muslim*, Musâfirîn, 42. "Kim Kur'ân okur ve onunla amel ederse onun anne babasına nurdan taç giydirilir." bkz. Bilmen, *Nesâih-i Kur'âniyye*, s. 234. Eserinin bir başka yerinde *Sahih-i Müslim*'de bir hadis-i şerifte: "Kim rızkının artmasını, ecelinin uzamasını, ömrünün bereketlenmesini severse silâ-i rahimde bulunsun, kabirlerini ziyaret etsin, onların hatırlarını tatıyibe çalışsın." *Buhârî*, Edeb, 12. bkz. Bilmen, *Nesâih-i Kur'âniyye*, s. 238.

⁴⁷ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 11.

⁴⁸ Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-III), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992. Tahâret,1; Ebû Muhammed Abdullah Abdirrahmân ed-Dârimî, *Sunen*, (I-II), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992. Vudû, 2; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, (I-VI), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992. c. V, s. 342,344; Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 42.

⁴⁹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 42.

⁵⁰ Alâuddin Alî el-Muttakî b. Husâmuddin el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl fi suneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, (I-XVIII), Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985. c. XVI, s. 129 (hn. 44154). Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 42.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992. Tahâret, 26. Ahmed b. Hanbel, *Musned*, c. VI, s. 61.

⁵² *Buhârî*, Daavât, 15.

⁵³ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 65.

⁵⁴ el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ* c. II, s. 336 (hn: 2898)

⁵⁵ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 75.

7. Abdestin sünnetleri bölümünde misvakın faydaları ve Peygamberimizin (s.a.s.) misvâkla ilgili: “Misvak ağzı temizler Rabbi razı eder.”⁵⁷ “Eğer ümmetime zahmet vermeyecek olsa idim, her abdest alırken misvak kullanmalarını emrederdim.”⁵⁸ hadislerini kullanmış ancak kaynak zikretmemiştir.⁵⁹

8. Abdestin adâbı bölümünde bir hadis-i şerif şu meâldedir: “Sizden biri, abdest alır ve abdestini eksizsiz olarak tamamlar sonra da: “Ben şehâdet ederim ki Allah Tealâ’dan başka ma’bûd yoktur. Hz. Muhammed de Allah’ın Rasûlüdür.” derse kendisine 8 Cennetin kapısı açılır, dilediği kapıdan Cennet’e girer.”⁶⁰ girişiyile hadisi zikretmiştir.⁶¹

Hadislerde de geçen abdestte okunan diğer duaları burada zikretmeyeceğiz. Ömer Nasûhî Bilmen, abdest azalarının yıkanması ve meshinde hangi duaların okunacağını tek tek zikretmiş ancak bu duaları hangi kaynaktan aldığına dair herhangi bir beyanda bulunmamıştır.⁶²

8. Teyemmüm’ün mâhiyeti ve farzları bölümünde teyemmümün meşrûiyeti, Hicret-i Nebeviyye’nin 5. Senesi Şa’ban’ın ilk günlerinde Huzaa kabilesinin bir oymağı olan Ben-i Mustalik Gazvesi’nde Rasûl-i Ekrem ile 1000 kadar İslâm askeri susuz bir yerde gecelemişlerdi. Sabah namazını kılmak için abdest alacak su bulamadılar. Sabaha yakın: “Yolculukta bulunup da su bulamazsanız temiz toprak ile teyemmüm ediniz.”⁶³ meâlindeki ayet-i kerime nazil oldu. Teyemmüm ile namaz kılmalarına müsaade olundu.⁶⁴

9. Bir hadis-i şerifte: “Namaz, dinin direğidir.”⁶⁵ Diğer bir hadis-i şerifte: “Namaz, kişinin kalbinde nurdur, artık sizden dileyen tenevvür etsin dileyen kalbindeki nuru artırmaya çalışsın.”⁶⁶ buyurulmuştur.” şeklinde hadislerini zikretmiş ancak kaynaklarına dair bir beyanda bulunmamıştır.⁶⁷

10. Bir hadis-i şerifte: “Kulun Rabbine -yani onun rahmetine- en yakın olduğu hâl secdeye varmış olduğu haldir. Artık-secdede- duayı çokça yapınız.”⁶⁸ buyurulmuştur. Çünkü secde hâli en ziyade bir tezelzül ve kemâl-i kurbiyet

⁵⁶ Buhârî, Savm, 27.

⁵⁷ Buhârî, Savm, 27.

⁵⁸ Buhârî, Savm, 27.

⁵⁹ Bilmen, Büyük İslâm İlmihâli, s. 76.

⁶⁰ Muslim, Tahâret, 17.

⁶¹ Bilmen, Büyük İslâm İlmihâli, s. 79.

⁶² Bilmen, Büyük İslâm İlmihâli, s. 79-80.

⁶³ Mâide, 5/6.

⁶⁴ Bilmen, Büyük İslâm İlmihâli, s. 97.

⁶⁵ Tirmizî, İmân, 8. Keşfu’l-hafâ, c. II, s. 31 (hn: 1621). es-Suyûtî, Celâluddin b. Ebî Bekir, el-Câmiu’s-sağîr fi’l-beşîri’n-nezîr, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1410/1990. c. I, s. 319, 320.

⁶⁶ el-Hindî, Kenzu’l-ummâl, c. VII, s. 300 (hn: 27).

⁶⁷ Bilmen, Büyük İslâm İlmihâli, s. 105.

⁶⁸ Muslim, Salat, 42.

hâleti olduğundan bir mezinne-i icabettir." şeklinde hadisi zikretmiş ancak kaynağına işaret etmemiştir.⁶⁹

11."Namazın kemâli ancak kalp huzuru iledir."denilmiştir." şeklinde rivayeti nakletmesine rağmen kaynağını zikretmemiştir.⁷⁰

12."Allahümme Rabbe hazihî'd-da'veti't tâmmе" ile başlayan: "Allah'ım! Ey bu tam davetin ve kılınmak üzere olan namazın Mukaddes Rabbi! Peygamberimiz Muhammed'e vesileyi ve fazileti ihsan et ve O'nu kendisine va'detmiş olduğun Makâm-ı Mahmûd'a eriştir. Şüpheli yok ki sen va'dinden dönmezsın." ⁷¹ Ezan duasını zikretmiş ancak kaynağına işaret etmemiştir.⁷²

13."Cemeatle namaz kılmanın sevabı, münferiden namaz kılmanın sevabından 27 kat fazladır."⁷³ hadisini zikretmiş ancak kaynağını zikretmemiştir.⁷⁴

14.Namaz bölümünün İmâmet ve Cemaat kısmında bir hadis-i şerifte "İmamın kıraatı onun kıraatı içindir."⁷⁵ buyurulmuştur şeklinde bir girişle hadisi verdiği halde kaynağını zikretmemiştir.⁷⁶

15.Namaz bölümünün kadınları muhazatı kısmında bir hadis-i şerifte: "Kadınların namazının hayırlısı onların evlerinde kıldıklarıdır."⁷⁷ buyurulmuştur. Nitekim bir hadis-i şerifte de: "İkâmet ettiğiniz yerleri namaz ile ve Kur'ân okumakla nurlandırınız."⁷⁸ buyurulmuştur." şeklinde nakletmesine rağmen hadislerin kaynaklarına işaret etmemiştir.⁷⁹

16.Namaz bölümünün namazların cemaatle kılınmasının sureti kısmında Peygamber Efendimiz: "Beni namaz kılarken nasıl görüyorsanız namazlarınızı öyle kılınız."⁸⁰ "buyurmuştur." şeklinde hadisi zikretmiş olmasına rağmen kaynağına dair bir açıklamada bulunmamıştır.

17.Cuma Namazı bölümünde: "Üzerine güneşin doğduğu en hayırlı gün, Cum'a günüdür, Âdem o gün yaratılmış, o gün Cennet'e konulmuş, o gün Cennetten çıkarılmıştır. Kıyâmet de Cuma günü kopacaktır."⁸¹ hadisini nakletmiş ancak kaynağına işaret etmemiştir.⁸²

⁶⁹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 129.

⁷⁰ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 137.

⁷¹ *Buhârî*, Ezân, 8. Ebû Dâvûd Suleymân b. el-Eş'as, *Sünen*, (I-V), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992. Salât, 37. Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen*, (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992. Ezân, 38.

⁷² Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 142.

⁷³ *Buhârî*, Ezân 30. *Müslim*, Mesâcid, 42. *Nesâî*, İmâmet, 42. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce, *Sünen*, (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992. Mesâcid, 16.

⁷⁴ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 144.

⁷⁵ *Müslim*, Salât,16; *Ebû Dâvûd*, Salât, 68; *Nesâî*, İftitâh, 30; *İbn Mâce*, İkâme, 13; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, c. II, s. 376, 420, c. II, s. 415.

⁷⁶ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 149.

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, c. VI, s. 301.

⁷⁸ es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr fi'l-beşîri'n-nezîr*, c. II, s. 556 (hn. 9291)

⁷⁹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 152.

⁸⁰ *Buhârî*, Ezân, 18. Edeb, 27.

⁸¹ *Muslim*, Cum'a, 5.

⁸² Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 152.

18."Bir hadis şu mealindedir": "Şüphesiz kişinin namazının uzunluğu ve hutbesinin kısalığı onun fıkhının (derin bilgisinin) alâmetidir. Öyle ise namazı uzatıp, hutbeyi kısaltınız. Şüphesiz bazı sözler sihir gibi kalplere tesir eder."⁸³ şeklinde hadisin mealini zikretmiş kaynağını zikretmemiştir.⁸⁴

19."Ashâb-ı Kirâm'dan rivayet olunuyor ki": "Rasûl-i Ekrem Efendimizin namazı da hutbesi de mutavassıt bir halde olup ifrat ve tefritten yani pek kısa ve uzun olmadan beri idi."⁸⁵ şeklinde hadisi zikretmiş ancak kaynağına işaret etmemiştir.⁸⁶

20.İlk defa bir hadisin isnadında sahabî ismini ve hadisin kaynağını Müslim, *Sahîh*⁸⁷ şeklinde zikretmiştir. Şöyle ki: "Câbir b. Semure'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rasûlullah (s.a.s.) ile namaz kılıyordum. Namazı kısaydı. Hutbesi kısaydı."⁸⁸

21.Hacet namazını izah ederken: "Hacet namazının 1. rek'atında Fatıha-i Şerife'den sonra 3 kere Ayetü'l-Kürsî diğer 3. rek'atında da 1 Fatıha ile 1 defa İhlâs ve Muavizeteyn (Felak-Nâs) sureleri okunması hakkında bir hadis-i şerif vardır." şeklinde hadisin kaynağına işaret etmeksizin hadisi nakletmiştir.⁸⁹

22.Bazen de hadis mi? ayet mi? atasözü mü? Her hangi bir açıklama yapmaksızın: "Amellerin Allah Tealâca en sevimsi en devamlısıdır. Velez ki az olsun."⁹⁰ hadisini zikretmiştir.⁹¹

23.Dua formunda geçen bir hadisi: "Allahım sen affedicisin affi seversin, beni affet."⁹² hadis olduğuna işaret etmeksizin zikretmiştir.⁹³

24.Hadiste geçen bir duayı (İstihâre duası): "Yâ İlâhî sen bildiğin için, senden hakkımda hayırlısını bildirmeni dilerim ve kudretin yettiği için ben senden kuvvet ve takat isterim. Hayra ermem senin büyük fazl ve kereminden niyaz eylerim. Çünkü sen her şeye Kadirsin. Ben ise Kadir değilim ve sen her şeyi bilirsin halbu ki ben bilemem sen gaybları da tamamen bilensin..."⁹⁴ nakletmiştir.⁹⁵

⁸³ Muslim, Cum'a, 13.

⁸⁴ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 163.

⁸⁵ Muslim, Cum'a, 13

⁸⁶ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 152.

⁸⁷ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 164.

⁸⁸ Müslim, Cum'a, 13.

⁸⁹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 207.

⁹⁰ Buhârî, İman 32; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 30. Münâfıkın, 17.

⁹¹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 164.

⁹² Tirmizî, Da'avât, 84, (hn. 3513).

⁹³ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 206.

⁹⁴ Buhârî, Daavât, 48.

⁹⁵ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 208.

25.Yağmur duası bölümünde Rasûl-i Ekrem'den nakledilen yağmur duası şudur: "Allahım bize yardım eden, içimize sinen bol, faydalı, her tarafı kaplayan, her tarafa akıp giden, her tarafı sulayan umumî bir yağmur ihsan buyur..."⁹⁶ şeklinde bir girişle duayı zikretmiştir.⁹⁷

26.Salâtu Havf'a dair bilgi bölümünde: "Rasûl-i Ekrem Efendimiz (s.a.s.) Zâtu'r-Rika "Batn-ı Nahle" "Usfân" "Zîkared" vâkıalarında korku namazı kıldırıştır. Sonra Ashâb-ı Kirâm'da Mecûsîlerle yaptıkları harplerde böyle korku namazı kılmışlardır."⁹⁸ şeklinde Peygamberimizin ve Ashâb-ı Kirâm'ın korku namazı ile ilgili uygulamalarını nakletmiş ancak herhangi bir kaynak vermemiştir.⁹⁹

27. "Güneş ile ay şüphe yok ki bir kimsenin ne ölmesinden ve ne de hayat bulmasından dolayı tutulmaz. Bunların tutulduğunu gördüğümüz zaman namaz kılınız ve Allahu Azimuşşan'a dua ediniz."¹⁰⁰ rivayetlerini "Nebiyi Hikmet Beyân Efendimiz şöyle buyurmuştur." kaydıyla rivayetleri naklettiği halde hadisin kaynağını zikretmemiştir.¹⁰¹

28.Bir hadis-i şerifte: başlığı altında: "Kur'ân'ı Mübin'i seslerinize güzelleştiriniz."¹⁰², "Her şeyin bir süsü vardır. Kur'ân'ın süsü de güzel sestir."¹⁰³ "Sizin en hayırlınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir."¹⁰⁴ "Kur'ân okuyanlar, Cennet Ehli'nin ârif olanlarıdır."¹⁰⁵ "Kur'ân devâdır"¹⁰⁶ rivayetlerini nakletmiş ancak kaynaklarını zikretmemiştir.¹⁰⁷

3.2.Kullandığı Hadislerin Dereceleri

Ömer Nasûhî Bilmen'in eserinde metinlerini verdiği hadislerin ilmi bir kritikten geçirilmesi neticesinde hem O'nun hem de eserinin değerini ortaya çıkması açısından bu konuda yapılacak akademik çalışmalara ihtiyaç vardır.

Mehmet Emin Aslan'ın *Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslâm İlmihali'ndeki hadislerin tahriri ve değerlendirilmesi* adlı Yüksek Lisans Tezinde tespit ettiği hususlar, O'nun eserinin ilmî konumu ve hadisçiliğine ışık tutacak bazı bilgiler ihtiva ettiğinden bunları zikretmek istiyoruz: "Tespit edebildiğimiz kadarıyla tekrarsız 231 hadis vardır. Bu hadislerden 137 adedi, *Kütüb-i Tis'a* olarak bilinen hadis kitaplarından en az birinde yer almaktadır. 67 adet hadis ise *Kütüb-i Tis'a* dışındaki herhangi bir hadis kitabında yer almaktadır.

⁹⁶ *Ebü Dâvûd*, Salâtu'l-İstiskâ, 2. İbn Mâce, İkâme, 154.

⁹⁷ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 208.

⁹⁸ *Ebü Dâvûd*, Salat, 12. Nesâî, Salâtu'l-Havf (hn. 1548).

⁹⁹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 208.

¹⁰⁰ *Buhârî*, Kusûf, 13, 17.

¹⁰¹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 212.

¹⁰² *ed-Dârimî*, Fedâilu'l-Kur'ân, 34. (hn: 3503) Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 217.

¹⁰³ el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, c. I, s. 605 (hn. 2768).

¹⁰⁴ *Buhârî*, Fedâilu'l-Kur'ân, 21.

¹⁰⁵ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 224.

¹⁰⁶ "Fatihâ her derde devâdır." es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr fi'l-beşîri'n-nezîr*, c. II, s. 360. hadisinden mülhem böyle bir rivayet kullandığını düşünüyoruz.

¹⁰⁷ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 224.

11 adet hadise, hadis eseri olmayan kaynaklarda ulaşabildik. 16 hadisin kaynağına (elimizdeki kaynaklar bağlamında) ulaşamamıştır. Bu hadisler içinde yer alan 8 adet Mevkuf hadisi de değerlendirmenin içine dâhil ettik. Nâsiruddîn el-Elbânî, (ö. 1420/1999), Şuayb el-Arnâvûd (ö. 1438/2016) ve Hüseyin Selim Esed'in (ö. 1411/1990) görüşlerini dikkate alarak yaptığımız değerlendirmeye göre 129 hadis için Sahîh veya Hasen hükmü verilmiştir. Zayıf olarak nitelenen hadislerin sayısı 56'dır. 12 hadis için Mevzû hükmü verilmişken, 18 rivayet hakkında ise herhangi bir hüküm verilmemiştir. Bunun yanı sıra 16 hadisin kaynağına ulaşamamıştır. Bununla birlikte hadislerin kabul ve reddi konusunda âlimler arasında her zaman tam bir mutabakattan söz edilmesi mümkün olmamıştır. Bundan dolayı bazen aynı hadis, bir muhaddis tarafından Sahîh olarak kabul edilirken, başka bir muhaddis tarafından zayıf hatta uydurma olarak nitelendirilebilmiştir. Aynı şekilde herhangi bir muhaddis tarafından zayıf kabul edilen bir hadis, diğer bir muhaddise göre Sahîh sayılmıştır. Bu yüzden incelediğimiz eserde yer alan bazı hadisler için farklı farklı değerlendirmeler de olmuştur."¹⁰⁸

Ömer Nasûhî Bilmen'in eserinde metinlerini zikrettiği hadisler içinde zayıf veya mevzu hadisler kullanıp kullanmadığına dair şu bilgiler dikkat çekicidir: "Araştırmamız neticesinde 84 adet rivayetin zayıf, mevzû ve kaynağına ulaşamamış hadislerden meydana geldiğini tespit ettik. Ancak kaynağına ulaşamadığımız hadisler ile zayıf ve mevzû hükmü verilmiş hadislerin büyük çoğunluğunun Hz. Peygamber'in hayatının ve üstün vasıflarının anlatıldığı "Siyer-i enbiyâ" bölümünde yer alması, ayrıca i'tikat, ibadet ve muamelât konularında yer alan hadislerin ekserisinin Sahîh veya Hasen oluşmasından dolayı eserin güvenilir bir eser olduğu rahatlıkla söylenebilir."¹⁰⁹

3.3. Hadisleri Görüşlerinin İzahında İstişhâd İçin Kullanması

Ömer Nasûhî Bilmen, hadislerde istişhâda (delillendirmeler) yer vermiştir. Bazı örnekler sunmak istiyoruz:

1."İcmâ-ı Ümmet'ten maksat, bir asırda bulunan bütün müctehidlerin bir hâdisenin şer'î hükmü hakkında ittifak etmeleridir. Rasûl-i Ekrem Efendimiz: "Ümmetim dalâlet (sapıklık) üzerinde toplanmaz."¹¹⁰ buyurmuştur. Bir hadis-i şerifte de: "Müslümanların güzel gördüğü bir şey, Allah indinde de

¹⁰⁸ Mehmet Emin Aslan, "Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslam İlmihali adlı eserinde geçen hadislerin tahriri ve değerlendirilmesi", (Yüksek Lisans Tezi Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011). s. 117.

¹⁰⁹ Mehmet Emin Aslan, "Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslam İlmihali adlı eserinde geçen hadislerin tahriri ve değerlendirilmesi", (Yüksek Lisans Tezi Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011). s. 119.

¹¹⁰ et-Tirmizî, Fiten, 7.

güzelidir."¹¹¹ buyurulmuştur. Binaenaleyh Müslümanlar, dînî varlıklarını temsil eden bütün müctehidlerin bir mesele üzerinde aynı görüş ve fikirde bulunmaları, o meselede şer'an geçerli bir delil, bir hüccettir."¹¹²

2."Dört büyük imam, Müslümanlar hakkında bir Rahmet-i İlâhiyye'dir. Bunlar Edille-i Erbaa'dan dinî hükümleri çıkarmışlar ve Müslümanlara takip edecekleri yolu açıkça göstermişlerdir. Artık bunlardan herhangi birinin mezhebine uyan bir Müslüman hak ile bir mezhebe intisap etmiş, Peygamberimizin yolunda bulunmuş olur. Bu pek muhterem müctehidlerin hepsi de dinî meselelerin esasında müttefiklerdir. Aralarında bir ayrılık yoktur. Ancak 2. derecede bulunan bir kısım fer'i meselelerde ihtilâf etmişlerdir. Fakat güzelce incelenirse görülür ki bunların birçoğu da zâhiri bir ihtilâftan başka değildir. Çünkü bu meselelerin birçoğunda bu mübarek zatlardan biri "Azimet ve Takvâ" yolunu, diğeri de bir "Ruhsat ve Müsaade" yolunu ihtiyâr etmiş, bu suretle ümmet-i merhûmenin önünde geniş bir rahmet sahası açık bulunmuştur. İşte: "*Ümmetim arasında bulunan görüş ayrılıkları bir rahmettir.*"¹¹³ rivayeti ile buna işaret buyurulmuştur. Evet düşünmeli ki müslümanlıkta ibadetlere, muâmelelere ve sâireye ait ne kadar çok mesele vardır. Bunların hükümlerini Kur'ân-ı Mübîn ile Ahâdisi Nebeviyye'den ve Ümmetin icmâi'ndan bulup meydana çıkarmak öyle her Müslüman için kolay bir şey değildir. Bu pek büyük bir ihtisas işidir. İşte bu yüksek müctehidler bu vazifeyi mücerret Hak Teâlâ'nın rızası için yapmış, müslümanlara lazım olan bütün meseleleri açıkça bildirmiş, her asırda milyonlarca Ehl-i İslâm'a rehber olmuşlardır. Artık bu muhterem zatlardan İslâm Milleti için ne büyük hizmetlerde bulunmuş olduğunda, bunların her türlü şükârına lâyık bulunduğundan kim şüphe edebilir?"¹¹⁴

"Bu kıymetli âlimler, büyük bir salâbet ve seciye ile pek güzel bir niyetle ictihâd sahasında çalıştıkları içindir ki isâbet ettikleri meselelerden dolayı ikişer kat, isâbet edemedikleri meselelerden dolayı da birer kat sevaba nâil olmuşlardır. Şunu da ilave edelim ki bu 4 Müctehid-i A'zam'a ait 4 mezhepten her birinin müntesipleri kendi mezheplerinin daha doğru, daha isabetli, Sünnet'e ve maslahâta daha muvâfık ve daha elverişli olduğuna kâil bulunur. Aksi takdirde o mezhebi ihtiyâr etmelerinin bir hikmeti kalmaz. Fakat bundan dolayı beraber diğeri mezheplerin kadrini azaltmak da akıllarından geçmez. Bu dört mezhebin dördüne de hürmet ederler. Bu hürmet, Ehl-i Sünnet'in şîârıdır."¹¹⁵

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, c. I, s. 379.

¹¹² bkz. Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 36.

¹¹³ el-Adlûnî, *Keşfu'l-hafâ'* c. I, s. 64. (hn: 153)

¹¹⁴ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 37.

¹¹⁵ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 37-38.

Görüldüğü gibi Ömer Nasûhî Bilmen, mezkûr hadisi eserinde kullanmakla kalmamış bu hadisin ictihâd konusunda bir referans olduğunu âlimlerin ihtilâflarının meseleyi dar çerçevede almak yerine meseleyi geniş çerçevede ele almanın müctehide ve müntesibine sağlayacağı faydaları izah etmiştir.

3.4. Hadis Istilâhları Kullanımı

Ömer Nasûhî Bilmen, ele aldığı konularda geçen Fıkıh Usûlü'nde ve Hadis Usûlünde de kullanılan bazı *Hadis Istilâhları*'na farklı yorumlar getirmiştir. Bazı örnekler sunmak istiyoruz:

Sünnet: Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) Efendimizi farz olmayarak yapmış oldukları şeydir. Sünnet-i Müekkede ve Sünnet-i Ğayr-i Müekkede kısımlarına ayrılır. Sünnet'in cem'i Sünen'dir.¹¹⁶

Sünnet-i Müekkede (Müekked, kuvvetli sünnet): Peygamber Efendimizin devam edip de pek az terk buyurmuş oldukları şeydir. Sabah, öğle ve akşam namazlarının sünnetleri gibi. İslam Dini'nde pek mültezem olan ezân, ikâmet ve cemaate devam gibi sünnetlere: "Sünen-i Hüdâ" denir ki bunlar da birer Sünnet-i Ğayr-i Müekkede Fahr-i Âlem Efendimizin ibadet maksadı ile ara sıra yapmış oldukları şeylerdir. Yatsı ve ikindi namazlarının ilk sünnetleri gibi. Rasûl-i Ekrem Efendimizin yiyip, içmeleri, giyinip kuşanmaları, oturup, kalkmaları gibi sîreti nebeviyyelerine ait şeylere de, "Sünen-i Zevâid" adı verilmişti ki bunlar da birer "Sünnet-i Ğayr-i Müekkede" demektir. Sünnet-i Müekkede ve "Sünnet-i Hüdâ" denilen sünnetlerin yapılmasında sevab vardır. Amden terk edilmelerinde de azap değilse de itâb vardır. Ğayr-i Müekked ile "Zevâid" denilen sünnetlerin yapılması ise pek güzeldir. Muazzez Peygamberimize uymanın bir alameti olduğundan, sevaba ve O Kudsî Peygamberimizin şefaata bir vesiledir. Fark terk edilmesi levmi müstelzim görülmemektedir. Bunlar da sünnetlerin hükmüdür. Sahâbe-i Güzîn'in sîretlerine takip ettikleri zühd ve takva yollarına da biz Hanefîlerce Sünnet denir."¹¹⁷

Müstehâb: Lügatta sevilmiş şey demektir. Istılahta Rasûl-i Zîşân Efendimizin bazen yapıp bazen terk buyurmuş oldukları şeydir." Kuşluk namazı gibi. Bu bir nev'i Sünnet-i Ğayr-i Müekkede demektir. Peygamber Efendimiz müstehap denilen şeyleri sevip ihtiyar buyurmuştur.¹¹⁸

3.5.Kaynakları

Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli* adlı eserini yazmaya başlarken eserin kaynaklarına dair şu bilgileri kaydemiştir: "Allah Tealâ

¹¹⁶ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 45.

¹¹⁷ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 45.

¹¹⁸ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 45.

Hazretlerinden yardımlar dileyerek bu vazifeyi ifaya başladım, en muteber en kıymetli din kitaplarımıza müracaat ettim."¹¹⁹ Ayrıca eserin başlıca me'hazları¹²⁰ başlığıyla *Büyük İslâm İlmihâli*'nde yararlandığı kaynakları da zikretmiştir:

1. *Kur'ân-ı Kerîm*, Ömer Nasûhî Bilmen eserinde ayet-i kerimleri kullanırken "Allah, her şeye kadirdir."¹²¹ âyetinin metnini verir hangi surede geçtiğine işaret etmez hatta meallerini de zikretmez.¹²² Eserinde zikrettiği diğer ayet mealleri için de metodu aynıdır.

Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*'nde kullandığı kaynakların baskı yeri ve tarihlerini vermemiştir. Bu eserlerin baskı yerlerini ve tarihlerini tespit ettik.

2. İmam Şâfii (ö. 204/820), *el-Umm*¹²³

3. Ebû Muhammed Cemâluddin Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833), *Siyer (es-Siretu'n-Nebeviyye)*¹²⁴

4. (Muhammed b. İsmail) el-Buhârî (ö. 256/870), (*el-Câmiu's-*)*Sahîh*¹²⁵

5. Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), (*el-Câmiu's-*) *Sahîh*¹²⁶

6. (Muhammed b. İsâ) et-Tirmizî (ö. 279/892), *Şemâil(u'n-Nebeviyye ve'l-hasâilu'l-Mustafaviyye)*¹²⁷

7. İbn Hazm (el-Endelûsî) (ö. 456/1064), *el-Muhallâ (bi'l-âsar)*¹²⁸

8. (Şemsuleimme) es-Serahsî (ö. 483/1090), *el-Mebsût*¹²⁹

9. İmam Ğazzâlî (ö. 505/1111), *İhyâu ulûmiddîn*¹³⁰

¹¹⁹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 4.

¹²⁰ Allah Tealâ'nın varlığını ispat için *İlm-i Kelâm*'da ve *Felsefe* kitaplarında pek çok deliller yazılmıştır. Biz bunların bir kısmını *Muvazzaf İlmi Kelâm Dersleri* adındaki eserimizde yazmış bulunuyoruz." ifadeleriyle sayfa bazında olmaksızın *Muvazzaf İlmi Kelâm Dersleri* kitabına genel olarak atıfta bulunmuştur. bkz. Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 557.

¹²¹ Mâide, 5/40. Diğer örnekler için bkz. 10, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 28, 30, 32, 104, 204, 210, 212, 216.

¹²² Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 15.

¹²³ Baskısı: I-XI, Dâru İbn Hazm, ts.

¹²⁴ *es-Siretu'n-Nebeviyye'nin* 1936 yılında Kahire'de 4 cilt halinde basılan nüsha esas alınarak Neşet Çağatay v.dğr. tarafından Hz. Muhammed'in Hayatı adı altında tercüme etmişler, 1971 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları tarafından Ankara'da neşredilmiştir. Ayrıca eseri Abdulvehhâb Öztürk, *İslâm Tarihi (Siret-i İbn Hişâm)* adıyla 4 cilt halinde tercüme etmiş, Kahraman Yayınları tarafından İstanbul'da 2014 yılında neşredilmiştir.

¹²⁵ Baskısı: İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, 1992.

¹²⁶ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 164.

¹²⁷ *eş-Şemâilü'n-Nebeviyye ve'l-Hasâilu'l-Mustafaviyye*, (tah.: Mustafa Necib), İstanbul: 1188/1775 Şemâilin yazmaları baskıları, şerhleri, Türkçe, Arapça, İngilizce dillerinde yapılan çalışmalar ile ilgili bkz. Köycü, Erdoğan, *Muhammed b. İsâ et-Tirmizî'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalar*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016, s. 47-64.

¹²⁸ Baskısı: I-XII, (tah. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1347.

¹²⁹ Mustafa Cevat Akşit tarafından derlenen bu eserin 3. Baskısı, 2016 yılında İstanbul'da Gümüşev Yayıncılık tarafından 31 cilt halinde neşredilmiştir.

- 10.Ömer b. Muhammed en-Nesefî (ö. 537/1142), *Akâid (Akâidu'n-Nesefiyye)*¹³¹
- 11.Kadı İyâz (ö. 544/1149), *Şifâ'u's-Şerif (eş-Şifâ bi ta'rifi hukûki'l-Mustafâ)*¹³²
- 12.el-Bedâi, Alâuddin Ebû Bekr b. Mesûd Kasânî (ö. 587/1191), *Bedâi (u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi')*¹³³
- 13.(Ebû Bekr b. Abdilcelîl) el-Merğînânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye*¹³⁴
- 14.Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ruşd el-Hafîd el-Kurtubî (ö. 595/1198), *Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muktesid*¹³⁵
- 15.Ziyâuddin b. el-Esîr el-Cezerî (ö. 637/1239), *(el-Kâmil fî't-) Tarih*¹³⁶
- 16.(Abdilkavî b. Abdillâh) el-Munzirî (ö. 656/1258), *et-Terğîb ve't-Terhîb*¹³⁷
- 17.Ömer ed-Dusûkî (ö. 676/1277), *Hâşiyetu'd-Dusûkî alâ Şerhi'l-Kebîr*¹³⁸
- 18.Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftazânî eş-Şâfî, (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Mekâsid*¹³⁹
- 19.Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali Seyyid Şerif Curcânî (ö. 819/1413), *Şerhu'l-Mevâkıf*¹⁴⁰

¹³⁰ *İhyâu Ulûmiddin* adıyla Ali Arslan tarafından tercüme edilmiş, Arslan Yayınları tarafından 10 cilt halinde 1978 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır.

¹³¹ (çev: Sırrı Paşa Giridi, *Şerh-i Akâid Tercümesi*), Ruscuk: Tuna Vilayeti Celîlesi Matbaası: 1292.

¹³² Baskısı: (nşr: Abduh Ali Küşek), Beyrut: 1420/2000, Halil İbrahim Sunar tarafından tercüme edilmiş 2013 yılında Yasin Yayınları tarafından İstanbul'da neşredilmiştir.

¹³³ Baskısı: Beyrut: 1406/1986.

¹³⁴ Baskısı: Kahire: 1282, (nşr: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), (I-IV), 1385/1966). *İslâm Fıkhu el-Hidâye tercümesi* adıyla Ahmet Meylânî tarafından 4 cilt halinde tercüme edilmiş, 1984 yılında Kahraman Yayınları tarafından İstanbul'da neşredilmiştir.

¹³⁵ Baskısı: (nşr: Sâlim el-Cezâîrî), (nşr: Muhammed Subhî Hasen el-Hallâk), Mektebetu İbn Teymiyye, 1415/1994. (nşr: Heysem Cuma Hilâl), Beyrut: Mektebetu'l-Meârif, 2012. Ahmet Meylânî tarafından 4 cilt halinde tercüme edilmiş, 1991 yılında Beyan Yayınları tarafından İstanbul'da neşredilmiştir.

¹³⁶ Ahmet Ağrakça tarafından *İslâm Tarihi* adı altında tercüme edilmiş, 2016 yılında 10 cilt halinde Ocak Yayınları tarafından İstanbul'da neşredilmiştir.

¹³⁷ Baskısı: (tal: Mustafa Muhammed Ammâre) Mısır: 1968.

¹³⁸ Baskısı: Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

¹³⁹(tah. İbrahim Şemseddin), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts. (terc: Talha Hakan Alp), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017. Eser, *el-Mekâsid* adlı eserle birlikte Zilkade 784 (Ocak 1383) yılında Semerkant'ta tamamlanmış, şrihiyle birlikte 2 cilt halinde neşredilmiştir. Diğer baskıları: İstanbul: 1277,1305. Lahor: 1981 (nşr: Abdurrahmân Umeyre) (I-IV), Beyrut: 1981, 1989. bkz. Şükrü Özen, "Teftazânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 2011), c. XL, s. 304.

¹⁴⁰ Adûduddin el-İcî'nin *Mevâkıf* adlı eserine yapılan şerhlerin en meşhurdur. Baskı yeri: İstanbul: 1292/1875) bkz. Sadreddin Gümüş, "Seyyid Şerif Curcânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1993), c. VIII, s. 136. Yazma nüshası: Konya Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, nr: 4714. bkz. <https://esatis.yek.gov.tr/products/detail/115>. (çev: Ömer Türker), (I-III), İstanbul: Kırk Gece Yayınları, 2010. Recep

- 20.Molla Husrev (ö. 885/1480), *ed-Durer ve'l-Gurer*¹⁴¹
- 21.Ebû'l-Berekât Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. el-Câmî (ö. 898/1492), *Şerhu Mollâ el-Câmi*¹⁴²
- 22.(Celâluddin b. Ebî Bekir) es-Suyûtî (ö. 911/1505), *el-Câmiu's-sağîr fi'l-beşîri'n-nezîr*¹⁴³
- 23.Ahmed b. Muhammed el-Kastallanî (ö. 923/151), *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye*.¹⁴⁴
- 24.(Zenbilli) Ali Efendi (ö. 932/1526), *Muhtârât mine'l-Fetâvâ (Fetâvâ-i Ali Efendi)*¹⁴⁵
- 25.Seyyid Alizâde Ya'kûb b. Seyyid Ali (ö. 934/1524), *Şerhu Şir'ati'l-İslâm*¹⁴⁶
- 26.İbrahim b. Muhammed el-Halebî (ö. 956/1549), *Multekâ'l-ebhur*¹⁴⁷
- 27.Zeyn b. İbrahîm b. Muhammed b. Muhammed b. Nuceym (ö. 970/1563), *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*¹⁴⁸
- 28.Ebû'l-Mevâhib Abdulvehhâb b. Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed eş-Şa'rânî (ö. 973/1565) *el-Mizânu'l-kubrâti's-şâ'râniyye*¹⁴⁹
- 29.Ebû'l-Abbâs Şihâbuddin Ahmed b. Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), *Tuhfetu'l-muhtâc bi şerhi'l-minhâc*¹⁵⁰
- 30.İmam Birgivî (ö. 981/1573), *Tarikât-ı Muhammediye*¹⁵¹

Duran'ın *Mevâkif Şerh ve Hâşiyeleri* üzerine bir makalesi vardır. bkz. Yayın yeri: <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/DURAN-Recep>.

¹⁴¹(çev: Arif Erkan) (*Gurer ve Durer Tercümesi*), İstanbul: 1980. Molla Husrev, bu eser üzerine *Dureru'l-Hukkâm bi Şerhi Gureri'l-Ahkâm* adlı bir şerh yazmıştır. Eser, (I-II), İstanbul: 1310, 1317, 1319, 1329 yıllarında İstanbul'da, 1294, 1297 yıllarında Kahire'de neşredilmiştir. bkz. Ferhat Koca, "Molla Husrev", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), c. XXX, s. 253.

¹⁴²(tah: Ahmed İzz İnâye v.dğr.), y.y.: Mektebetu'l-Buşrâ, 2011.

¹⁴³Baskıları: Kahire: 1286; Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.

¹⁴⁴(nşr: Sâlih Ahmed eş-Şâmî), Beyrut: 1412/1991 (çev: Bâkî) *Meâlimu'l-yakîn fi sîreti seyidi'l-murselîn*, İstanbul: 1261. bkz. Algül, Hüseyin, "el-Mevâhibu'l-Ledunniyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1999), c. XIX, s. 421.

¹⁴⁵Yazmaları: Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi nr. 138. Esad Efendi, nr 644, Fatih nr. 2387, 2388, 2389, Laleli, nr. 1154. bkz. Yusuf Küçükdağ, "Zenbilli Ali Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), c. XLIV, s. 249.

¹⁴⁶Baskısı: İstanbul: Mektebetu'l-Hanefiyye, ts. ; (çev: Lutfullah Uyan v. dğr.) 2. bs, İstanbul: Barekat Yayınları, 1980.

¹⁴⁷Baskısı: (nşr. Vehbî Süleyman Gavecî el-Elbânî), (I-II), Beyrut: 1989.

¹⁴⁸Baskısı: (nşr: Zekeriyya Umeyrat), y.y., 2013.

¹⁴⁹Baskısı: Beyrut: 1975 ve (nşr: Abdolvâris Muhammed Ali),(I-II), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998. *Mizânu'l-kubrâ* üzerine akademik çalışma: Abdurrahmân Caner, *Abdulvehhâb Şarânî'nin Mizânu'l-kubrâ adlı eserine göre teşdîd ve tahfîf*, (Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

¹⁵⁰Baskısı: (tah. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Beyrut: 2013. (I-III), Bulak: 1290. Ömer Basrî el-Mekkî'nin hâşiyesi ile birlikte (I-VIII), Kahire: 1305, (I-X); Kahire: 1315; Beyrut: 1989. (Muhyidin) en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) Şâfiî fikhına dair *Minhâcu't-Tâlibîn* adlı eserinin en önemli şerhlerinden biridir. bkz. Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1999), c. XIX, s. 532.

31. Ali b. Ömer el-Halebî (ö. 1044/1634), *Siyer-i Halebî*¹⁵²
32. Şeyh Mansûr b. Yûnus b. Salâhuddin el-Hanbelî el-Behûtî (ö. 1051/1641), *Keşşâfu'l-kınâ an metni'l-iknâ*¹⁵³
33. Ebû'z-Ziyâ en-Nûr Ali b. Ali el-Kâhirî (ö. 1088/1677), *el-Muhtasar*¹⁵⁴
34. Mevlânâ Şeyh Nizâm (ö. 1090/1679), *Fetâvâ'l-âlemkiriyye fî Ma'rifeti'l-hindiyye*¹⁵⁵
34. Ebû'l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684), *Kitâbu'l-ulûm (Kulliyât)*¹⁵⁶
35. Şeyhulislâm Seyyid Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703) (*Fetâvâ-i Fezziyye maa'n-nukûl*)¹⁵⁷
36. Alâuddin Muhammed b. Ali Muhammed b. ed-Dımaşkî el-Haskefî (ö. 1088/1677), *ed-Durru'l-muhtâr*¹⁵⁸
37. Şeyhulislâm Menteşezâde Abdurrahim Efendi (ö. 1128/1716), *Fetâvâ-i Abdurrahîm*¹⁵⁹
38. Abdulkadis b. Ömer et-Tağlibî (1135/1723), *Neylu'l-meârib Şerhu Delîli't-tâlib*¹⁶⁰
39. İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), *Kitâbu'n-netice*¹⁶¹

¹⁵¹ Celal Yıldırım tarafından tercüme edilen eserin 4. baskısı, 1996 yılında Demir Kitabevi tarafından İstanbul'da neşredilmiştir. Ayrıca 2017 yılında Kalem Yayınları tarafından Trabzon'da neşredilmiştir.

¹⁵² Mehmed Ali Paşa, *Tercüme-i Siyer-i Halebî* adıyla tercüme etmiş, eser 1248 yılında Mısır'da neşredilmiştir.

¹⁵³ Baskısı: Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.

¹⁵⁴ Baskısı: (*Nihâyetu'l-Muhtâc* hâmişinde) Beyrut: 1984.

¹⁵⁵ Bulak, 1310 yılında neşredilen eser, Dâru'l-Fikr tarafından 2001 yılında Beyrut'ta da yayınlanmış, Mustafa Efe tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş, 16 cilt halinde Akçağ Yayınları tarafından Ankara'da tarihsiz olarak neşredilmiştir.

¹⁵⁶ Kefevî'nin böyle isimlendirilen bir eseri tespit edilememiştir. *el-Külliyât* adlı eserinden başka bir eserinden de bahsedilmemektedir. *el-Kulliyât* adlı eseri (tah. Muhammed mısırî v. dğr.) Muessesetu'r-Risâle tarafından 1993 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. bkz. Kılıç, Hulûsî, "Ebû'l-Bekâ el-Kefevî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), c. X, s. 298.

¹⁵⁷ Baskısı: İstanbul: 1266. Eser, *Mecmûa-i Fetâvâ* adıyla Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1112'da kayıtlıdır. bkz. Salim Öğüt, "Fetavâ-yı Fezziyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1995), c. XII, s. 443.

¹⁵⁸ Baskısı: (tah: Abdulmun'im Halil İbrahim) Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.

¹⁵⁹ İstanbul: 1243. Gedizli Mehmet Efendi (ö. 1253/1837), *Fezû'l-Kerîm Fetâvâ Abdurrahîm* adıyla Fetvaların orijinallerini kaydetmeksizin klasik Fıkıh kitaplarında bunlara mesnet teşkil eden kaynağın adını ve bölümünü Arapça bölümleriyle birlikte nakletmiştir. Yazması: Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 2006; Hasan Hüsnü Paşa nr: 498) bkz. Cengiz Kallek, "Fetâvâ-yı Abdurrahîm", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1995), c. XII, s. 437.

¹⁶⁰ Baskısı: Kuveyt, 1403/1983.

40.İbn Âbidîn Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Huseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836) *Reddu'l-muhtâr*¹⁶²

41.Ahmed b. Muhammed b. İsmail Tahtâvî (ö. 1231/1816), *Hâşiye alâ Merâkî'l-felâh şerhu Nûru'l-îzâh*¹⁶³

42.İbn Âbidîn Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Huseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836), *Mecmûatu'r-resâil*¹⁶⁴

43.Ali el-Murtazâ Yakovalı (ö. 1319/1913), *Mecmûa-i cedide*¹⁶⁵

45.Ömer Nasûhî Bimen (ö. 1371/1971), *Muvazzaf İlmi Kelâm Dersleri*¹⁶⁶

Sonuç

Ömer Nasûhî Bilmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin 5. Diyanet İşleri Başkanı olarak görev yapmıştır. Ömer Nasûhî Bilmen'in İslâmî İlimlerin pek çok dalında eser vermiş velûd bir ilim adamıdır. *İslâm Hukûku (Fıkıh) Tefsir, Hadis, Kelâm, Akâid, Târîh, Dinler Târîhi, Edebiyat* olmak üzere değişik ilim dallarına dair 24 eser ve bir makale neşretmiş bir müellif olarak kendisi için ve "çok yönlü", "âlim-i kül" , "ilim denizi", "ansiklopedik bir âlim." dememiz mümkündür. Gelecek nesillere miras bıraktığı eserleriyle onlara model olabilecek yaşantısı ile bu sıfatları hak ettiğini düşünüyoruz.

Büyük İslâm İlmihâli adlı eserinde kullandığı hadisleri yerli yerinde kullanmıştır. Eserinde kullandığı hadisler, konularla irtibatlıdır. Müellif, eserinde 3 hadis râvîsi hariç hadislerin senedlerine yer vermemiştir. "Hadislerin senedlerini vermeyişini de kendisinin sağlam kaynaklardan istifade ettik." ifadesine bağlıyoruz. Hadis metinlerini, eserinde serd ettiği konuları açıklamak veya görüşlerini delillendirmek (istişhâd) için kullanmıştır. Hadislerin yorumlarında ise canlı, cansız, Güneş, gezegenler, gece, gündüz, mikrop, atom gibi varlıkların kâinâtın işleyişindeki nizâm, intizâm ve bilimsel konularına da yer vermiş zaman zaman felsefî yorumlar yamasının yanında şiirden de istifade etmiştir.

Metnin içinde hadisleri zikrederken: "Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur.", "Bir hadis-i Nebevî'de şöyle buyurulmuştur." Rasûl-i Ekrem Efendimiz şöyle buyurmuştur.", "Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur.", "Bu konuda bir hadis-i şerif vardır." "Ashâb-ı Kirâm'dan rivayet olunuyor ki", "Nebiyi Hikmet Beyân Efendimiz şöyle buyurmuştur." "Denilmiştir" gibi nakilleri yanında Peygamberimizin veya Ashâb-ı Kirâm'ın bazı uygulamalarını zikrettiği halde hadislerin asıl

¹⁶¹ İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

¹⁶² el-Haskefî'nin (ö. 1088/1677), *ed-Durru'l-Muhtâr*'ı ile 5 cilt halinde Bulak: 1272, 8 cilt halinde 1268 yılında Kahire'de basılmıştır. bkz. Ahmed Özel, "Haskefî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1997), c. XVI, s. 387.

¹⁶³ Baskıları: Bulak: 1318. İstanbul: 1985. Beyrut: Dârü'l-Kutubu'l-İlmiyye, ts.

¹⁶⁴ Baskısı: Lahor: 1976.

¹⁶⁵ Baskısı: İstanbul (Dersâadet), Matbaa-i Hayriyye, 1913.

¹⁶⁶ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 10.

kaynaklarına işaret etmeksizin nakillerde bulunmuştur. Bu hadisler, genelde meşhur hadislerdendir. Eserinde Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere Fıkıh, Kelâm, Hadis ilimlerinde mutekaddimûn ve muteahhirûn müelliflerin meşhur eserleri diyebileceğimiz 45 kaynak eser kullanmıştır. Hadis mecmûlarından kullandığı ana kaynaklar diyebileceğimiz *Kütüb-i Sitte* ve *Kütüb-i Tis'a* diye tavsif edilen *el-Câmiu's-Sahîh* ve *Sunen* türü eserlerden nakledilen hadislerin yanında bu eserlerden sonra bazı müelliflerin bu eserlere bağlı olarak yazmış oldukları *Müstedrek* türü hadis kaynaklarından da istifade etmiştir. Müellif, bazen zayıf ve mevzû ve kaynağı meçhûl hadislerle de yer vermiştir. Müellif eserinde zaman zaman hadis ıstılahlarına da yer vermiş onları tanımlamıştır.

Kaynakça

- el-Aclûnî İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ' ve muzîlu'l-ilbâs ammâ's-tehere mine'l-ehâdis ale's-sunneti'n-nâs*, (I-II), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1998.
- Ahmed b. Hanbel, *Musned*, (I-VI), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Alâuddin Alî el-Muttakî b. Husâmuiddin el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl fi suneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, (I-XVIII), Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985.
- Algül, Hüseyin, "el-Mevâhibu'l-Ledunniyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1999), c. XIX, s. 421.
- Altun, Fatma Gül, *Kutbuddin İznikî'nin mukaddimesi ve Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslâm İlmihâli'nin mukâyesesi*", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Arbaç, Cemal, *Ömer Nasûhî Bilmen Tefsirinde Yahûdî ve Hristiyanlara bakış*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Aslan, Mehmet Emin, "Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslâm İlmihâli adlı eserinde geçen hadislerin tahrîci ve değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Avcı, Nazife, "Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslâm İlmihâli'ndeki hadislerin tespit ve tahrîci", Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1998.
- Bektaş, Günay, "Ömer Nasûhî Bilmen ve Tefsiri", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Berberoğlu, Şerife, "Ömer Nasûhî Bilmen ve tasavvufî görüşleri", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı fikiyye kâmûsu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük İslâm İlmihâli*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.

Ömer Nasûhî Bilmen'in Hayatı ve Büyük İslâm İlmihâli Adlı Eseri Bağlamında Hadis İlmî'ndeki Yeri

- Bilmen, Ömer Nasûhî, *İslâm'ın diğer dinlere üstünlüğü* (sad. Hidayet Işık), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *İstanbul ve Fâtih*, (nşr.: Ahmed Özdemir), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Nesâih-i Kur'âniyye (Kur'an-ı Kerîm'den dersler ve öğütler)*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük İslâm İlmihâli* (Osmanlıca), (tas. Abdulğani b. Talib el-Meydânî), İstanbul: Muallim Neşriyat, 2017.
- el-Buhârî Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Candan, Canan, "Ömer Nasûhî Bilmen'in İlmî Kişiliği ve Hukûk-ı İslâmiyye kâmusu adlı eserinin hukûkî tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Caner, Abdurrahmân, *Abdulvehhehâb Şarânî'nin "Mizânu'l-Kubrâ" adlı eserine göre teşâid ve tahfif*, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce, *Sunen*, (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sunen*, (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebû Dâvûd Suleymân b. el-Eş'as, *Sunen*, (I-V), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebû Muhammed Abdullah Abdirrahmân ed-Dârimî, *Sunen*, (I-II), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, (Hz. Muhammed'in Hayatı, çev. İzzet Hasan v.dğr.), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Elmalılı, Osman, *Ömer Nasûhî Bilmen'de dinî Ahlâk*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2013.
- Erbîlî Muhammed Esad Efendi, *Kenzu'l-İrfân fî ehâdisi Nebiyyi'r-Rahmân*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1327/1909. (çev: Murat Albayrak), İstanbul: Yasin Kitabevi, 2015.
- Gölcü, Bünyamin, "Ömer Nasûhî Bilmen'in nübüvvet anlayışı", Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Gümüş, Sadreddin, "Seyyid Şerif Curcânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1993), c. VIII, s. 136.
- Günaydın, Muharrem Sıddık, "Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslâm İlmihâli adlı eserinde hikmet-i teşrî", Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Kallek, Cengiz, "Fetâvâ-yı Abdirrahîm", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1995), c. XII, s. 437.

Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1999, c. XIX, s. 532.

Karaman, Hüseyin, "Ahmet Hamdi Akseki ve Ömer Nasûhî Bilmen'e göre Ahlâk'ın temellendirilmesi problemi", 98. Erzurum: Ekev Akademi Dergisi, 1 (Yaz-2006), sayı: 10.

Kılıç, Hulûsî, "Ebû'l-Bekâ el-Kefevî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), c. X, s. 298.

Koca, Ferhat, "Molla Husrev", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, c. XXX, s. 253.

Koçak, Nihat, "Ömer Nasûhî Bilmen'in büyük İslâm İlmihâli'ndeki hadislerin tahrîci", Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1989.

Köycü, Erdoğan, Muhammed b. İsâ et-Tirmizî'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalar, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.

Kurtdere, Remzi, "Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslâm İlmihâli adlı eseri ve muhteva açısından analizi ve Kur'ân ile karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Küçükdağ, Yusuf, "Zenbilli Ali Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, c. XLIV, s. 249.

Muslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-III), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Öğüt, Salim, "Fetavâ-yı Feyziyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1995, c. XII, s. 443.

Özdemir, Cengiz, "Ömer Nasûhî Bilmen'e göre i'tikâdî İslâm Mezhepleri ve dinî akımlar", Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Özel, Ahmed, "Haskefi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1997), c. XVI, s. 387.

Özen, Şükrü, "Teftazânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 2011), c. XL, s. 304.

es-Suyûtî, Celâluddîn b. Ebî Bekir, *el-Câmiu's-sağîr fi'l-beşîri'n-nezîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.

Taylan, Osman, "Ömer Nasûhî Bilmen ve Kelâmî görüşleri", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sunen*, (I-V), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Yaran, Rahmi, "Bilmen Maddesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi DİA, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1992. c. VI, s. 162-163.

Wensink, A. Y., *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-hadisi'n-nebevî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1988.

Ömer Nasûhî Bilmen'in Hayatı ve Büyük İslâm İlmihâli Adlı Eseri Bağlamında Hadis İlmî'ndeki Yeri

Yazıcı, Ahmet, "*Klasik-modern yorum açısından Bilmen ve Ateş Tefsirlerinin mukâyesesi*", Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Yüceer, Mustafa, *Ömer Nasûhî Bilmen'in Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye kâmûsu adlı eserinde geçen hadislerin tahrir ve değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

<http://www.istanbulmuftulugu.gov.tr/index.php/kurumsal/oncekimuftulerimiz/179-omer-nasuhi-bilmen.html>.

<https://esatis.yek.gov.tr>.

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad]

ISSN: 2147-1185